

GWELYN HIRAEITHOG.
(O ddarlun gan John Thomas.)

**Gwalth
Gwilym
Biraethog**

Ab Owen, Llanuwchllyn.

ARGRAFFWYD I AB OWEN GAN R. E. JONES A'I PROBYL
CONWE.

Rhagymadrodd.

GANWYD William Rees (*Gwilym Hiraethog*) Tach. 8, 1802, yn Chwibren, amaethdy ger glan afon Aled, tua dwy filldir o bentref Llansannan. Yr oedd ei dad, Dafydd Rees, y Chwibren, yn wr o deimladau dwys a thyner; yr oedd ei fam, gynt Ann Williams, Cefn y Florest, gerllaw, yn ddiysgog a hyderus. Ceir nodweddion y ddau, tynerwch y naill a chryfder y llall, yn y mab hynaf, Henry Rees, y pregethwr seraffaidd, ac yn y mab ieuangaf, Gwilym Hiraethog aml ei ddoniau.

Ibro Tudur Aled a Gruffydd Hiraethog a Sion Tudur a William Salisbury, a llawer llenor arall, yw'r fro; ac yr oedd yr awen yn aros yuddi. Cafodd mab y ffarmwr athrawon a llyfrau. Yn athrawon cafodd fab i Edward Jones, Maes y Plwm, a Robert ap Dafydd o'r Giffach Lwyd; yn llyfrau cafodd ychydig o gyfrolau meddylgar. Pan yn llanc dechreuodd brydyddu. Tra'n gwthio ffridd,—gwaith caled, ond gweithiwr caled oedd Gwilym Hiraethog,—gwnaeth gywydd ar frwydr Trafalgar at Eisteddfod Abe.honddu yn 1828. Cafodd y wobr, a daeth yn hawdd ac esmwyth i fysg llenorion goreu Cymru. Yr oedd yn gawraidd ei feddwl, ond yn ostyngedig fel plentyn; gŵr distaw oedd, ond danghosai ei wên serchog fod yr enaid yn llawn cydymdeimlad.

Ymbriododd yn ieuanc ag Ann Edwards, Waun, Nantglyn, yr hon a fu yn gymorth i'w wneyd "yn ddedwydd yn ei dylwyth, yn llwyddiannus yn ei weinidogaeth, ac yn anwyl gan ei holl frodyr." Oherwydd ei medr a'i darbodaeth hi y gwelodd Gwilym Hiraethog lwybr iddo adael Llansannan, i ymroddi i bregethu yr efengyl.

Yr oedd wedi teimlo'n ddwys dan ddylanwad cewri'r palpas yn yr adeg honno, a Williams o'r Wern oedd ei holl bregethwr. Dechreuodd ei waith crefyddol fel athraw plant yr Ysgol Sul; pan ddechreuodd bregethu, cafodd glust y wlad ar unwaith oherwydd poblogrwydd ei frawd hynaf, ac yna oherwydd amrywiaeth swyn ei genadwri ei hun, mewn pregeth neu ddarlith.

Yn 1828 cofodd y wobr gyntaf am gywydd ar "Gantre'r Gwaelod," ac ail wobr am gywydd ar "Ymddrech Buddug," yn Eisteddfod Dinbych. Ymhén dwy neu dair blynedd wedyn gadawodd ef a'i wraig a'i dri phlentyn Llan-sannan, ac aeth i Fostyn yn weinidog. Pan urddwyd ef, yn Ebrill 1832, yr oedd yno yn y cyfarfod, ymysg ereill, Williams o'r Wern, a Michael Jones o'r Bala, a Henry Rees.

Tra ym Mostyn ymroddodd bron yn hollol i'w waith, ac ychydig ganodd. Y mae "Cwypm Babilon" yn dangos nodwedd ei feddwl yn ystod y cyfnod hwn.

Yn 1837 symudodd i Ddinbych. Yno daeth i gyflawnder ei nerth—yn dywysog ymysg pregethwyr, yn flaenor gyda phob achos da. Gwnaeth waith amhrisadwy dros lenyddiaeth

Cymru, yn enwedig trwy ddeffro meddyliau pobl ieuainc. Nid oedd ei ysgrifbin yn llonydd ychwaith; ymysg cyfrolau creill, cyhoeddodd ei draethawd "Crefydd Naturiol a Datguddiedig," a Chofiant Williams y Wern.

Yn Mai 1843, symudodd i Lerpwl. Yno ymgwymerodd â thasg gynhygiasid gan wyr grymus cynt; ond ni fuasai llwyddiant hyd yn hyn. Pan gyhoeddwyd rhifyn cyntaf *Yr Amserau*, Awst 23, 1843, dan olygiaeth Gwilym Hiraethog, teimlodd pawb fod gwerin Cymru o'r diwedd wedi cael llai. Ond trwy ymdrech galed y bu'r *Amserau* byw; yr oedd ei gyhoeddwr gwladgarol yn colli arian arno, ac yr oedd y golygydd yn rhoi iddo "ffrwyth yr oriau a latratesid oddiar gwsg y nos." Pan oedd goleu'r *Amserau* ar ddiffodd, dechreuodd "Llythyrau'r Hen Ffarmwr" ymddangos ynddo; ac o hynny allan ni fu Cymru'n foddion ar fod heb bapur newydd. A thrwy'r dyddiau cythryblus,—dyddiau Mazzini a Garibaldi a Kossuth, chwyldroadau'r Cyfandir, a diddymiad treth yr yd, a deffroad gwerin Cymru,—bu'r *Amserau* yn oleuni ac yn arweiniad. A daeth Gwilym Hiraethog trwy'r wlad fel darlithydd, yn ei rym ysgubol; danghosodd i'w bobl egniant emynnu Pant y Celyn, rhyfeddodau natur, a'r egwyddorion mawrion oedd yn dymchwelyd gorseddau Ewrob yn chwyldroadau 1848.

Felly, weithiau dan henlwen ac weithiau dan gwmwl, tyfodd yn allu. Yr oedd ei bresenoldeb fel presenoldeb llu. Cymylau duaf ei fywyd oedd colli ei ferch yn Mostyn, a mab

yn Lerpwl, a gwraig, a dwy ferch "bron ar derlyn eitha'r daith." Ac efo'n fab pedwar ugeinmlwydd, dechreuodd ei gorff hardd a chadarn adfeilio. A phan roddwyd ef i huno yn Lerpwl, Tachwedd 3ydd, 1883, feimlodd Cymru ei bod wedi colli gwasanaeth un o'i chymhwynaswyr pennaf.

Feallai fod ereill wedi rhagori ar Wilym Hiraethog mewn cyfariadau neilldeol,—yr oedd Henry Rees yn bregethwr mwy, ac Eben Fardd yn fardd mwy,—ond gellir dweyd mai efo yw'r mwyaf amryddawn o holl wyr mawr Cymru. Y pulpud, yr areithfa, y cylchgrawn, y papur newydd, y nofel, gwleidyddiaeth a llenyddiaeth Cymru,—ni fuasai yr un o honynt y peth ydynt heddyw onibai am Hiraethog.

Cyhoeddwyd cofiant iddo, dan olygiaeth Scorpion a Dewi Ogwen, gan Mr. Hughes, Dolgellau, yn 1893. Y mae ei weithiau ymhob ffarf,—mewn cyfnodolion a newyddiaduron, ac mewn cyfrolau niferus, wedi eu cyhoeddi mewn amrywiol leoedd, ond yn bennaf yn swyddfa Mr. Gee, yn Ninbych. Yn y swyddfa honno, a fu ac y sydd yn gymaint bendith i Gymru, y cyhoeddwyd y rhan fwyaf o'r hyn sydd yn y gyfrol hon.

OWEN M. EDWARDS.

*Llanuwchllyn,
Mehefin 21, 1911.*

Cynhwysiad.

Tudal.		Tudal.
Adgofion Mebyd ac Ieu- entid	9	AWNT HENOWEN.—
Gwennol gyntaf y tymor ..	16	i. Tivion oes teyrnasiad Hedd a Chariad ar y dddear; dau lais mwyn o'r dddear yn otio yeg oghydgan mabion Ion; Satan yn clywed y llais, yn chwilio am y dddear, ac yn ei chael; dadgan ei gyllian i'r angylion coll; dwyn Rhyfel ar y dddear
Cariadau Iesenetid.. .. .	19	65
HAWYR TRAFALGAR—		ii. Oes Rhyfel. Dig Cain a beta Nimrod; dyfocio rhyfel; ymladd am ōr neu wraig; y frewydr, -dynesu, sain yr udgorn, y saeth- yddion, rhuthr y gwyr meirch, llied cfnadwy'r cledd, y gyllafan, mantel y nos; Mair ar faes y gad, dioddef y clywedig. Hen wledydd rhyfelgar.— yr Aift, Assyria, Chaldeu, Persia, Groeg, Rhulain; Rhyfelwyr y Groes. Dyfais yn rhoillaw a llais i ryfel. Yr Awen yn deffro owyd rhyfel, Waterloo. Cost rhyfel..
Napoleon a Nelson.....	25	79
Bewyde Aboukir	26	iii. Proffwydi hedd. Cŵn Dafydd, Selyf a Chŵn Eauy. Tywysog Hedd- wch yn dod yng nghyf- lawnder yr amser; cyhoeddi heddwch ar y dddear; y llew a'r ych, yr oen a'r blaidd. Hen hoffwyr rhyddid.—Wicli- ff ac Erasmus, y Morafaid a'r Cryswyr, Milwr yn Eisteddfodwr. Troir cleddyfau'n sychau. Teyrnasiad y Messiah mewn hedd.....
Hyn y Llynges	27	96
Acseth Nelson	29	
Bewyde Trafalgar	30	
Cwysp Nelson	31	
Galar Prydain	33	
Iesu a wylodd	34	
Hauad binderus yn ymofyn gostfwysfa	35	
Yn Moustyn a Dinbych ..	37	
Cwysp Babilon	39	
Eangder y Greadigaeth.—		
i. Syniadau Athronydd..	41	
ii. Syniadau'r Beibl .. .	44	
Hedd Williams o'r Wera ..	47	
Yng nghadair Prifardd ...	49	
Ar ysweliad i Gymra .. .	50	
R. ab Gwilym Ddu.....	53	
Morgan Howel	57	
Thomas Gee	59	
Richard Jones, Llwyngweil	60	
Romyonau.—		
1. Cariad Crist... .. .	61	
2. Hawddgarwch Crist..	62	
3. Holltan'r Graig	62	
Pwy, pwy yw Ef?	63	

Y Darluniau.

Gwilym Hiraethog*	<i>Hynech-ddarlun.</i>	
Llananna,*	<i>I wyneb tud. 9</i>	
<i>" Un fân byw ar lannau bytyd Afon Iorw Alad fach."</i>		
Trafalgar	" 25	
<i>" Taw wyneb malth llath y ll."</i>		
Bronau Llanannan*	" 33	
<i>" Awn i rodio bytyd fryslan Hw gynhefn pwsid fy shad."</i>		
Breaddwyd Adge*	" 49	
<i>" Nid oes heddyw ond yr adge Am y pethau llysoy gyn."</i>		
Heddwch	" 57	
<i>(O'r darlun gan Syr Edwin Landseer.) " Breaddwydion hufon o hedd, Ac o fwynt cyfannodd."</i>		
Rhuthr Balacava	" 73	
<i>(O'r cerflun gan W. Goscombe John.) " Cloddiant yn adig f'a cyrnig garau."</i>		
Rhyfel.....	" 84	
<i>(O'r darlun gan Syr Edwin Landseer.) " O ddywch alawth, wylofa llofa Ei gloyfedigion, fewnion miferau."</i>		
Nwyd y Meith	" 88	
<i>(O'r cerflun gan W. Goscombe John.) " Maturion mil o arwy."</i>		
Curo'r Cleddyfau'n Sychau	" 97	
<i>A. E. Elias. " Yn wysiat ar ei stolon."</i>		

* O ddarluniau gan y diweddar John Thomas

LLANSANNAN.

"Sibwd rhedid afon Aled
Tros y cerrig llyfnion mân."

HIRAETHOG.

ADGOFION MEBYD AC IEUENCTID.

AWEN ! telyn fwyn fy ieuencid,
Ti felusaist lawer awr,
Fuaient hebot ti yn ofid
Prudd, ac annifyrrwech mawr :
Chwarae ar dy dannau mwynion,
A'm difyrrai pan yn syn ;
Gyrrodd fyrdd o ddwng ysbrydion
Ymaith lawer gwaith cyn hyn.

Sibrwd rhediad afon Aled,
Tros y cerrig llyfnion mân,
A dy dentiai wrth ei glywed,
Lawer gwaith i ellio cân :
Tyner fysedd yr awelon,
Pan chwarent ar y dail,
A'th enynnent dithau'n union
I wneyd pennill bob yn ail.

Pan y byddai blinder llwythog,
Neu ryw nychodod-dan y fron,
Awel iachus hen Hiraethog,
A adferai iechyd llon ;
Llawer hafddydd ar ei fryniau,
Dreuliais yn dy gwmmi gynt,
Lle ni safai ein gofidiau
Mwy na'r us o flaen y gwynt.

G. Hiraethog.

Mae'm dychymyg yn delweddu
 Hen lanerchau'r funud hon,
 Buost, Awen fwyn, yn tynnu
 Llauer pigyn o fy mron ;
 Wrth adgofio hen linellau,
 Mae myfyrdod yn fy nwyn
 Eto'n ol i'r hyfryd fannau
 Cefais bob rhyw linell fwyn.

Nid oes heddyw ond yr adgoi
 Am y pethau hynny gynt—
 Adgoi swm y flwr risialog,
 Si y daid wrth chwarae â'r gwynt :
 Adgoi awel iach y mynydd,
 Adgoi bref y defaid mân,
 Adgoi hen deimladau dedwydd—
 Adgoi ydyw'r oll o'm cân.

Adgoi sydd yn ennyn hiraeth—
 Hiraeth ! d'wedwch, pa beth yw ?
 Math o ddelw, neu ddrychiolaeth ?
 Nage, mae yn deimlad byw !
 Drach ei gefn, a thros ei ysgwydd,
 Syllu mae ar bethau fu,
 Heb ofalu beth a ddigwydd,
 Beth a ddaw, neu beth y sy.

Chwilia holl giffachau'r galon,
 Am ad-gof o bethau gynt,
 Cwyd hwy i fyny fel ysbrydion,
 O'r dyfnderau ar eu hynt ;
 Chwydda'r fynwes gan deimladau
 Drylliog iawn, a llwythog fydd,
 Eto'r ocheneidiau a'r dagrau
 Roddant ryw hyfrydwch prudd.

Un fu'n chwarae'n moreu'i fywyl
 Ar Hiraethog, fynydd iach,
 Un fu'n byw ar lannau hyfryd
 Afon loew Aled fach—
 Ewch a hwnnw o'i gynhefin,
 I ryw Seisnig, fyglyd dre',
 Os oes dan yr awyr undyn
 Edwyn hiraeth—dyna fe !

Hiraeth a'm dych'mygol huda
 Dros y môr a throſ y wlad,
 I roi tro i Chwibren Isa',
 Hen dreftadaeth teulu 'nhad :
 Awn i'r hen ystafell honno
 Lle tarawai'r galon hon
 Guriad cyntaf bywyd yno,
 Yn y fynwes dan fy mron.

Awn i rodio hyfryd fryniau
 Hen gynhefin praidd fy nhad,
 Lle bu Tango'r ci a minnau,
 'R ddau ddedwyddaf yn y wlad :
 Mi ni wyddwn, mwy na Thango,
 Am ofidiau bywyd gau,
 On' bai'r ddafad ungorn honno,
 Buasem berffaith ddedwydd ddau.

Y mae crybwyll Tango 'n peri
 Imi gofio llawer ci
 Enwog arall, allwn enwi,
 Yn eu hoes, adwaenwn i :—
 Cwrt, y Wern, a Mot, yr Acrau,
 Bute, hynafgi Sion y go'—
 Hedger fawr y Priddbwll, yntau,
 Heliwr cadarn ydoedd o,

Keeper, Chwibren Isaf hefyd,
 Gi cyfrwysddrwg, mawr ei ddawn,
 Dygodd hwnnw yn ei fywyd
 Gig a bara, lawer iawn ;
 Hefyd Toss, cydymaith Tango,*
 Ein defaidgi ffyddlon ni,
 Credu'r wyf na bu yn rhodio
 Daear ddiniweitiach ci.

Catch, o Ddeunant, filgi hynod,
 Ystwyth, ysgafn iawn ei droed,
 Llawer iawn o 'sgyfarnogod,
 Ddaliai 'r helgi hwnnw 'r ied :
 Gallwn roddi rhestr o enwau
 Cwn gyfrifid gynt yn gall,
 Ac 'r oedd, meddid, ragoriaethau
 Yn perthynu i'r naill a'r llall.

Maddeu, fy narllenydd synllyd,
 Hyn o wendid ; dal mewn co'
 Mai adgofton dyddiau mebyd
 Yw fy nhestyn hyn o dro :
 Ffol blentynaidd ydyw hiraeth ;
 A phan gaffo ryddid llawn,
 Tywalit allan wna yn helaeth
 Ryw ffolineb rhyfedd iawn.

Hoff yw ganddo son a sylu
 Ar hen bethau dyddiau fu ;
 Enwau cwn y dyddiau hynny,
 'N gysegredig ganddo sy :
 Ef ar reswm byth ni wrendy,
 Teimlad yw yr unig iaith

*Yr oedd teulu y bardd wedi symud o Chwibren Isaf, i'r Rhydioew, yn dyddiau y cwn a goffeir yma.

Fedr ddeall a llefaru,
 Nid oes arno reol chwaith.

Dyna ryw fras ebargofiad
 Am Lansannan wen ei gwawr,
 Nid oes yno gi na dafad
 A adwaenwn i yn awr ;
 Ambell un o'm hen gymdeithion
 A geir yno, trwm yw 'r co',
 A tho arall o drigolion
 Gyfaneddant yn y fro.

Hunodd Tango gyda'i dadau,
 Mewn bodolaeth mwy nid yw ;
 A'r hen ddafad ungorn, hithau,
 Nid yw chwaith ar dir y byw.
 Mae y llwybrau gynt a rodiwn
 Wedi llwyr anghofo 'm troed,
 Ond mae'r bryniau lle chwareuwn,
 Eto'n aros fel erioed.

Fyth y defaid mân a borant
 Ar Hiraethog, fel o'r blaen,
 Fyth y grug a'r brwyn a dyfant
 Ar y bryn ac ar y waen ;
 Fyth e dreigla afon Aled,
 Gan ddolennu megys gynt,
 Fyth mae swm y dail i'w glywed
 Uwch ei phen wrth chwarae â'r gwynt.

Minnau ddygwyd, megis Dafydd,
 O fugeilio 'r defaid mân,
 I fugeilio ar Sion fynydd,
 Braidd yr Ion—ei eglwys lân :
 Mi gyfarfum, gallaf gwyno,
 Ambell ddiriad ddynd di ras,

Barai imi fynych gofio
Am y ddafad ungorn gas.

Ni feddylw'n fod bryd hynny
Gan Ragluniaeth ddoeth y nen,
Law mewn amgylchiadau felly,
A bwriadau i'w dwyn i ben—

Gosod croesau ysgeifn hynod,
Ar fy ysgwydd fechan, wan,
Er fy mharotol i gyfarfod
Croesau trymach yn y man.

Hi a drefnai 'r groes a'r adfyd,
Un yn llai, a'r llall yn fwy;
Trefnai waredigaeth befyd,
Gyferbyniol iddynt hwy:

Os y ddafad barai flinder,
Foen a phryder fore a hwyr,
Trefnid Tango ar ei chyfer,
Rhag fy nigalonni 'n llwyr.

Er y diwrnod y gadewais
Lannau Aled, hyfryd fro,
Llawer blinfyd chwercw brolais,
Yn y byd o dro i dro;
Gwell yw tynnu llenni trostynt,
Gwell yw peidio i go' eu dwyn,
Ond yn unig un o honynt—
Colli fy Angharad* fwyn.

Fy ngholomen fwyn ddiniwed,
Hoffder llygaid mam a thad,
Ergyd trwm in' oedd ei cholli,
Hir fu'n hiraeth ei barhad;

* Geneth fechan chwecw mlwydd oed a giaddasom yn Heol Mostyn.

Adgofion Mebyd. 15

Heilltion ddagrau tros ein gruddiau,
A dreiglasant lawer tro,
Nid aeth ugain o flynyddau,
Ag Angharad fach o'n co'.

Buasal 'n deilwng ferch i Moses,
Yn llariedd-dra 'i thymor twyn,
Hedai 'i gwedd a'i llygad serchus
Bawb i'w charu, gan eu swyn ;
Oedd ry dyner i anialwch
Oer a garw 'n daear ni,
Ac i wlad o ddiogelwch,
Angel ddaeth, a chipiodd hi.

Bellach wyf ar oriwardd
Gyrfa bywyd is y nen,
Byddaf cyn bo hir yn myned
Ati i orffwys dan y llen ;
Tad a mam, a brawd a phlentyn,
Aent o'm blaen i'r distaw dir,
Minnau'n brysur sy'n eu dilyn—
Byddaf yno cyn bo hir !

GWENNOL GYNTAF Y TYMOR.

WENNOL fwyn, ti ddaethost eto,
 I'n dwyn ar go' fod haf ar wawrio,
 Wedi bod yn hir ymdeithio,
 Croeso, croeso iti ;
 Nid oes unrhyw berchen aden
 Fwy cariadus na'r wenfolen,
 Pawb o'th weled sydd yn llawen :
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

Ha ! mi wela'th fod yn chwilio
 Am dy nyth o dan ein bondo,
 Y mae hwnnw wedi syrthio,
 Wennol, coelia di ;
 Nid myfi yn wir a'i tynnodd,
 Gwynt a gwlaw a gaen' a'i curodd,
 Yntau o ddarn i ddarn a gwypodd :
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

Wennol dirion, paid a digio,
 Gelli wneyd un newydd eto ;
 A phe gallwn, gwnawn dy helpio—
 Aros gyda ni :
 Casglaf glai, cei dithau 'i weithio,
 A chymeraf ofal trosto,
 Rhag i'r 'deryn to ddod iddo :
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

P'le gadewaist, wennol heini',
 Dy gymdeithion, dorf anciri',
 Oedd y llynedd yn ein llonni
 Yma gyda thi ?

A fu'r oll o honyst feirw,
 A'th adael di'n amddifad weddw ?
 Byddai hynny 'n chwedl arw :
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

Wennol bach, pa ham diengi
 Draw oddiwrthyf ? paid ag ofni ;
 Aros, bydd yn gyfaill imi—
 'Rwy'n dy garu di.

Credu 'r wyf fod gennyf galon
 Bur, ddiniwed, gywir, ffyddlon—
 Peth anfynych ymhlith dynion :
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

Llawer blinder chwerw brofais,
 Er y tro o'r blaen y'th welais,
 Wennol fwyn, a llawer gwynais—
 P'odd ymd'rewaist ti ?
 A fyddwch chwi, wenoliaid, weithiau
 Yn cyfarfod â blinderau,
 Nes troi'ch twi, twi, twi, 'n gwynfannau ?
 Ebe'r wennol—Twi, twi, twi.

Mi ddymunais, wennol lawen,
 Ganwaith feddu ar dy aden,
 I allu hedeg yn y wybren
 Uwch y byd a'i gri :
 Ymryddhau oddiwrth helbulon
 Bywyd dynol, a'i ofalon,
 Ac fel tithau, 'n iach fy nghalon,
 Canu uwch eu pen—Twi, twi.

Mae'th ddyfodiad, addfwyn wennol,
 Ini'n dysgu gwersi buddiol,
 Ar bob tymor yn olynol,
 Yr ymweli â ni.

Wyt yn adwaen dy dymhorau,
 Ac yn cadw dy amserau—
 " Cym'rwech rybudd, gwnewch fel ffinau."
 Ydyw'r llais ymhob twi, twi !

Dyna gamp a ddyysi eto—
 Cadw 'th wisg yn lân a chryno,
 A thithau 'n trin y clai a'i ddwbso,
 Wrth wneyd dy waith.
 Hoffwn innau ddyngu honno—
 Trin y byd, a myned trwyddo,
 Heb halogi 'm gwisgoedd ynddo,
 Na rhoi arno 'm calon chwaith.

CANIADAU IEUENCTID.

MAE nifer o'r Caniadau yn gynhyrchion blynyddoedd boreuol fy mywyd; a theimlwn megys pe yn ad-fyw y tymor hwnnw o'm boes wrth eu hadolygu a'u trefnu i'r argraffwasg. Cofiw'n gyda bryd hiraethlawn am yr hen lanerchau ar y meusydd, ar lan Afon Med, ac ar Fynydd Hiraethog, lle y cyfansoddwn y naill ddernyn a'r llall; ac am yr hyfrydwch bachgenaidd a brofw'n pan ddigwyddai i mi gael ambell i linell wrth fy modd; y rhai a dybiwn i, druan, y prydiau hynny, yn gyfryw ag y buasai Milton ei hun yn falch o honynt. Y mae y llinellau hynny megis wedi cysegru y cyfryw fannau i'w cofio gennyf gyda hoſlder; nid yn wir ar gyfrif unthw ragoroldeb a ymddengys i mi yn awr yn y llinellau eu hunain, ond yn unig ar gyfrif yr atgof am y boddhad a'r hyfrydwch a deimlwn ar yr achlysuron crybwylledig. Hoffai Solomon awelon a golygfeydd Senir, a Hermon, ac Amara; a'r bardd Groegaidd ddyfroedd ei Helicon, ac awyr ei Barnasus: a dadganai y naill a'r llall eu serch at y mynydd a'r afon lle y buasent yn myfyrio ac yn cyfansoddi ar eu glannau ac ar hyd eu llechweddau. Pa ham, pan hynny, y gwarafunir i'r bardd Cymreig draethu ei hoſlder at yr afonig honno, a'r mynydd hwnnw, yng nghymdeithas y rhai y treuliasai oriau difyrtraf a melusaf ei fywyd? Iddo ef.—

“ Ni raid awen gynhenog
O drwm Parnasus gwlad Roeg

Ni cheisia, nid a i dud
 Glod o ellrydd gwlad alltud;—
 Ofer y daith, sfraid oedd,
 Mwyneiddiach ein mynyddoedd;—
 Lle mae awen ddiwenaith,
 Gelfydd ym mhob mynydd maith."

Y mae Afon Aled, a Mynydd Hiraethog, i mi, yr hyn ydoedd Cedron a Hermon i'r bardd Hebreig, a Helicon a Parnasus i'r bardd Groegaidd. Y mae yn wir iddynt hwy allu gwisgo enwan eu hoffus fannau ág enwogrwyddi ac urddas clasurol, a dyddordeb cyffredinol mwy nag a allodd holl ymdrechion awenyddol Gruffydd Hiraethog a Thudur Aled gynt, a G. Hiraethog ac I. G. Aled yn awr, roddi erioed na byth ar eu mynydd a'u hafon hwy; ond er hynny, ni roddai beirdd Aled a Hiraethog y goreu i feirdd Palestina a Groeg yn eu hymserch at y manau y buont yn cyweirio tannau telyn eu hawenyddiaeth gyntaf erioed ynddynt.

Yr hyn a ddenai fy sylw a'm serch boreuol, yn bennaf, ydoedd hanesyddiaeth a seryddiaeth; ond prin iawn oedd fy manteision i borthi y tuoddfryd hwn. Cyfyngid fi yn hollol, braidd, at hanesyddiaeth y Beibl: "Drych y Ddaiar a'r Ffuriafen;" "Daiaryddiaeth" R. Roberts o Gaerdybi; "Geiriadur Ysgrythyrol" Charles; ac "Amseryddiaeth Ysgrythyrol" Llwyd o'r Bala. Mawr oedd fy awydd am cangiad moddion gwybodaeth yn y canghennau hynny yn neillduol; ac ystyriwn y rhai oedd ganddynt gyflawnder o'r trysorau hynny o wybodaeth yn eu cyrraedd y dynion hapusaf dan haul; a thybiwn, pe buasent yn fy meddiant i, y buaswn yn gwbl ddedwydd. Ond y mae i bob sefyllfa

ei manteision yn gystal a'i hanfanteision. Bu fy anafanteision boreuol hynny yn fanteisiol i minnau mewn un peth—cyfyngodd gylch fy narllenyddiaeth yn bennaf oll at yr Ysgrythyr-
au Sanctaidd; yr hyn a'm dygodd i'r fath gyd-
nabyddiaeth â hwy, na chyrhaeddaswn mo honi
ond odid, pe buasai gennyf wrth law ddigonedd
o lyfrau craill—cydnabyddiaeth a ystyriaf heddi-
yw y pennaf a'r gwerthfawrocaf peth a feddwyf.

Yr oeddwn tuag ugain oed pan dueddid fy meddwl gyntaf i sylwi ar farddoniaeth: cyn hynny, ni theimlaswn nemawr i ddim dyddor-
deb yn y gelfyddyd. Caniadau Williams o
Bant y Cefyn, yn wir, a roddent i mi fawr hyf-
rysluch er yn blentyn: ond prin yr edrychwn
ar farddoniaeth yn y mesurau caethion. Yr
un a fu yn offerynol i dueddu fy meddwl yn y
ffordd hon ydoedd R. ab Dafydd (Robert
Davies), o'r Gilfach Lwyd, Llansannan, yr hwn
oedd i mi yn gymydog agos; â chanddo drysorfa
led gyfoethog o lyfrau Cymreig, henafiaeth a
barddoniaeth: a'r hwn oedd (ac sydd eto) yn
dra hyddysg yng ngramadeg yr iaith, a rheolau
ei barddoniaeth. Cyrchwn at fy nghyfaill R.
Davies bob cyfleusdra a gawn i ddarllen ei
lyfrau, ac i dderbyn ei addysgiadau. Ewyllysiai
ei wneuthur bardd o honof; ond cafodd waith
caled i'm dysgyblu cyn y gallai hyd yn oed
gynhyrchu unrhyw awydd ynnof at y gelfyddyd;
a gwaith caletach na hynny drachefn i'm
haddysgu i ddeall rheolau ac adnabod beiau
gwaharddedig cerdd dafod; bum yn hir "fel llo
heb ei gynhefino â'r iau." Athraw llymfanwl
oedd R. Davies; nid oedd trugaredd na maddeu-

ant i'w cael ganddo am wall gramadegol neu gynghaneddol; dwardsodd fi yn erwindost lawer tro am wallau felly. Byddwn yn arawyo wrth fyned â chyfansoddiad i'w ddangos iddo; ond yr oedd fy nghynnydd graddol ya peri iddo fawr foddhad; a chredaf yn ddilys bod llywyddiant fy anturiaeth gystadleuol gyntaf yn Aberhonddu wedi peri cymaint o lawenydd i feddwl fy athraw ag a barodd i mi fy hun. Ystyriaf nad teg fuasai i mi esgeuluso y cyfleusdra hwn i dalu y gydnabyddiaeth ddyledus hon i'm cynathraw, a'm hen gyfaill cywirgalon.

Y "Cywydd ar Frwydr Trafalgar, a marwolaeth y pen llyngesydd Nelson," un o destynau yr Eisteddfod freiniol yn Aberhonddu, yn 1826, ydoedd Reuben—cynafanedig fy awen. Erioed o'r blaen ni chynhygiaswn ar gyfansoddi cywydd, na dim arall o bwys. Cyfansoddid hwnnw yn hollol ar anogaeth R. Davies. Cyfansoddais ef ar y meusydd gyda'm gorchwylion, a rhedwn a deryn ar ol deryn yn yr hwyr at fy athraw i'w ddiwygio. Nid oedd gennyf fi y disgwiliad lleiaf y bunsai iddo ennill y gamp, ond yr oedd ef yn lled oethiol; a dirfawr oedd fy syndod pan ddaeth y newydd o Aberhonddu mai yr eiddo fi oedd y buddugol. Derbyniais y wob—arianlws, gwerth dau gini, ac wyth gini yn arian—trwy ddwylaw y Dr. W. O. Pughe, yr hwn a safasai i'm cynrychioli yn yr eisteddfod, ac yr oedd yn trigo y pryd hwnnw gyda'i fab, y diweddar Ancurin Owen, Ysw., yn Tan y Gyrt, gerllaw Nantglyn. Wedi ei ddychweliad adref o Aberhonddu, anfonodd y Doctor wahoddiad i mi fyned i Tan y Gyrt, i dderbyn y wob.

Yr oedd Bardd Nantglyn a rhai cyfeillion eraill wedi eu gwahodd yno i'm cyfarfod. Dyna y tro cyntaf i mi weled y doethawr, a bod yng nghyfeillach Bardd Nantglyn. Bu y Doctor yn hynod garedig i mi bob amser wedi hyn, pan ddigwyddwn atw heibio iddo; a'i fab, Aneurin Owen, a Bardd Nantglyn, yr un modd; yr hyn a roddai lawer o gyfnerthiad i'm meddwl yr amser hwnnw, ac a bŵr fod eu cofadwriaethau yn dyner ar fy nghof a'm teimlad hyd y pryd hwn. Ychydig cyn hynny y daethwn i gyd-nabyddiaeth bersonol gyntaf â Chaledfryn. Yr oedd ef wedi dechreu blodeuo a rhagori fel bardd mi blynnyddoedd o'm blaen i. Rhoddai Chaledfryn i mi bob addysg, hyfforddiant, a chefnogaeth, pan ddigwyddai i ni gyd-gyfarfod; yr hyn ni ddigwyddai yn fynych iawn, o herwydd ein bod wyth milldir o ffordd oddi wrth ein gilydd yn byw.

I'w anturiaeth gystadleuol nesaf ydoedd yn mhien dwy flynedd wedi y gyntaf, yn Eisteddfod tecniol Dinbych, yn 1828. Cyfansoddais ar dri o destynau, sef Cywydd "Ar ymdrech Buddug yn erbyn y Rhefeiniaid," Cywydd "Ar Orlifiad y Môr dros Gantref y Gwaelod," ac "Awdl farwnad i Goronwy Owain."

Hysbys i lawer o'm darllenwyr ddarfod i'r "Cywydd ar Frwydr Trafalgar" gael ei gyhoeddi gydag ychydig ganenon eraill, yn fuan ar ol yr eisteddfod yn Aberhonddu; ac i'r "Cywydd ar Gantref y Gwaelod" ymddangos yn y "Gwyneddigion," gyda chyfansoddiadau buddugol eraill yr eisteddfod yn Ninbych. Teg ydyw i mi grybwyll ddarfod i mi gymeryd fy

rhyddid i newid cryn lawer ar y ddau ragor
oeddynt yn eu cyflwr cyntaf, fel y gwel y rhai
a feddant y fantais i'w cymharu fel y maent yn
y llyfr hwn a'r argraffiadau cyntaf o honynt.

Un o ysbryd rhyfelgar iawn yw y cyntaf; nid
oeddwn yn barnu y buasai yn deg i mi gyfnewid
dim ar ei ysbryd a'i dôn, gan y buasai hynny
yn dinistrio ei unrhywiaeth. Yr oll a wnaed
oedd tyunu ymaith linellau gweinion o ran
meddwl a chynghanedd, a doddi rhai a olygwn
yn gryfach yn eu lle, gan adael ystyr ac ysbryd
y cyfansoddiad yr un a'r unrhyw.

TRAWALGAR.

"Mawr lâr wrth Trawalgar fu,
A rhyw flain ryfelu."

BRWYDR TRAFALGAR.

BHO anadl, bêr awenydd,
 Yn cwybr rhed, myn lwybr rhydd,
 I wir adrodd gwrhydri
 Campwrion ein Nelson ni :
 Hen arwr Prydain cirioes,
 Ni bu 'r un mewn neb rhyw oes
 O'i wrolach, ar alwad
 I dorri lawr fradwyr 'i wlad.
 Hwn oedd dwrn, nawdd y deyrnas,
 Dychryn gelyn cyndyn cas.
 Pan oedd anferth ryferthwy
 Rhyfelgar, na fu far fwy ;
 Ewrob yn syn ddirgrynnu,
 Bob Gronyn mewn dychryn du ;
 A braw yn ysgwyd ei brig.
 Arwyd y blaidd o Gorség :
 Hwn fel erchyll ellyll, a
 Ga'i haniad yn Gehena,
 Dda'i allan â gwedd hyllig,
 Yn llawn o dân o'r llyn dig.*
 Mynnai 'r byd i gyd o'i garr
 I'w grafangau, gryf wingwr :
 A'i dân astrus dimistria,
 Ewrob faith yn oddaith wnai.
 Braw yn enaid brenhinoedd,
 Fu 'i enw ef, a'i ofn oedd
 Yn gwelwi 'r cryfa'i galon,
 A du fraw a doai 'i iron.
 Ond Nelson con a wnaeth
 Ar ei dlyn wrolaeth ;

* Y Chwyldroad yn Ffrainc.

Ei wŷr enwog arweiniaï
 Heb ofn, ac i'w wyneb ai :
 Ffrwynai cfe ei sroen falch,
 A'i daer ysfa drahausfalch,
 Ei alon blinïon a blwng,
 Dafiai i'r eigion dufwng :
 Rhoes dranc ar rwysg y Ffranciaid,
 Llonyddodd, blinodd y blaïd ;
 O flaen ei nerth, yn gerth gynt,
 Eu llongau ymollyngynt.
 Bu acw yn Aboukir,
 Ymladd, a ladd, a gwall hir ;
 Magnetau am oriau maith,
 A bytheirient boeth araith :
 Anadl angen dwy llynges,
 Dyrchai yn niwldorchau nes
 Pruddhau wyneb hardd anian,
 Ennyn y dig donnau 'n dân !
 Ein caser ni, caro a wnaeth
 Ei alon dircolaeth ;
 Llaw angen ar eu llynges,
 Estynnas, rhoddai yn rhes.
 Eu llongau yn ddarnau i ddig
 Daneddawl y donn addig.
 Bwrïodd i'r ddofnwleb oror,
 Eu dynion mawrion i'r môr ;
 C'weiriaï 'u gwely, llety llaith,
 Yn y dylif dwfn dulaith.
 Erys ar go'r oesau 'r gair
 A roddai yn arwyddair :—
 " Prydain wyl ddisgwyl yn ddtwys
 Y gwelir ei meib gwiwlwys,
 Yn gwneyd oll, oll a allont,
 Lle bynnag, bynnag y bont."

A hynny a wnaeth ei hunan.
 Yn mhob modd, ac yn mhob man.
 Tra bu 'r gŵr yn milwrio,
 Gorchfygodd, trochodd bob tra.
 Ei hanes, arwr hynod,
 A'i haeddawl rydyddawl glod,
 Byth, byth, ni all awen bŵr
 Yma henwi mo'n banner.
 Y gorwych gampau gwrol,
 Yn awr a adawn yn ol,
 I adrodd hynt ei helynt a
 Ei alon y tro ola'—
 Tro a gofir, trig hefyd
 Gof am dano tra bo byd.
 Arhwyliai i'r fawr helynt,
 Fflin ei gwedd, o flaen y gwynt ;
 Angorau'r llongau 'n llengoedd,
 Godai y blaidd gyda bloedd ;
 Dyrchatent, lledent yn llon,
 Yr hwyliau i'r awelon ;
 A'r llynges cres yrrai
 Dros y Werydd, rhydd yr ai ;
 A'r môr mawr a'i laswawr li'
 Tonnog yn berwi tani :
 Gwnai lwybrau trwy ei frau frig.
 Ei rodlaw a'i aredig,
 Anafai wyneb Neifion,
 Chwalai 'r dŵr, a chiliai 'r donn :
 Trwy wybr Ner, y banerau,
 Yn tryliwiawg, wibiawg wau—
 Ysgydwent, a'u cygodion
 Ar rydd adenydd y donn,
 Roddai wawr, curwawr orwych,
 Ar ddyfrlli y weilgi 'n wych.

Ond yn awr, rhaid mynd yn nes,
 I hynod adrodd hanes
 Diwedd helynt yr hynt hon,
 A'i thradewr faith weithredion,
 Ar y donn am lawer dydd,
 Mordwyai mewn mawr dywydd ;
 Ac i olwg y gelyn,
 Hi a ddaeth, a pharodd hyn
 Lawenydd i galonau,
 Ni fu i wŷr hon lwirhac ;
 E danai y Prydeinwyr,
 I waith y gad, eitha gwŷr.
 Mawr fâr wrth Trafalgar fu,
 A rhyw filain ryfelu ;
 Anfad ryfelgad ar fôr,
 Rwyg anfad ar eigionfor.
 'Spain a Ffrainc yn ddwygaine ddig,
 Yno oeddynt yn addig
 Ddwy 'mhen un yn gytun gerth,
 I'n dyrnu â'u cadarn-nerth.
 Nelson wron wnai araith
 Wrth ei wŷr, i'w nerthu i waith
 Yr ofidus drafodaeth—
 Eu hannog yn enwog wnaeth :—
 " Brydeinwyr, arwyr eiroses,
 Goreu o rym fagai 'r oes ;
 Meib gwrawl y'mhob goror,
 Penaethiaid, meistriaid y môr—
 Mae adeg deg wedi dod,
 I'ch dewrder a'ch awdardod
 I gael ei ddangos ar goedd,
 A'i weled yng nghwmp miloedd
 O'ch gelymion creulon, cras,
 Wrth eu trechu, eirth trachus ;

Er i ddwy genedl or ddig,
 I ymroddi mor addig
 Fel hyn yn ein herbyn ni,
 Trechwen, curwn y cawri.
 Bydd trechu 'r ddwy yn fwy o fawl,
 Erys i'wch glod anfarwawl :
 Ew'n Ewrob y'mhob man,
 Emsillwch o hyn allan ;
 Hanes a ddyd oesau ddaw,
 Am ein camp yma'n cwmpaw
 North yr hen unben enbyd,
 Sy'n dychrynu, 'n baeddu 'r byd.
 Dowch i'r gad a'ch ergydion,
 Effeithiol, cyfeiriol f'on' :
 Lluniwch foliau 'r gynnau i gyd,
 Oergwypw angau y'mhob ergyd ;
 Anelwch ág iawn olwg,
 At eich gâlon, drawsion drwg :
 Ar fyrder, dyfnder y donn,
 Hen ogof y dwfn eigion,
 Fyddo iddynt fedd hoddyw,
 Un na foed ar ol yn fyw.
 Diames afraid imi,
 Wfyr enwog, eich annog chwi :
 Pa raid dyweyd ? parod ydych
 Yn awr i'r gwaith, arwyr gwych.
 Coeliaf mai dewr pob calon
 Y sydd yn y llynges hon ;
 'Rwy'n darllen yn eich gwên gu,
 Y gwroniaid digrynu,
 Mai sawdwyr grymus ydych,
 Llwyrr ddioln, ac cofn ych."
 Gan wres erea ei araith,
 Y gwfyr a daniwyd i'w gwaith ;

Yna twrf yr arfau tân,
 Echrysawf ddechreusan'
 Yn dra uchel fagnelu,
 Drwy oror y dyfnor du :
 Swa enbyd tanllyd bob tu,
 Tybiwn, yn gwrthatebu
 Eu gilydd, mewn dig alaeth,
 Gan rso mewn cyffro caeth.
 Pylor yn lluchio peli
 Tros wyneb maith, llaith y lli' :
 Mellt gureichionllyd, enbyd oedd
 Yn dewfrith hyd y dyfroedd,
 Nes bai'r môr oror eirian,
 A thonnau 'r dyfnderau 'n dân.
 Creuloni wnai 'r weilgi wyllt,
 A ffrio yn gyffrowyllt ;
 Dinistr ar ddinistr a ddaeth,
 Ddu afradwyllt ddirodaeth ;
 Dynion mewn ing rhwng dannedd
 Marwolaeth yn gaeth eu gwedd :
 Angeu hyf, a'i gloddyf glas,
 A luniai 'r mawr alanas.
 Gwaed, wrth erchyll bistylliaw,
 Droi'r eigion yn drochion draw—
 Och, afar ! Ow ! Och hefyd !
 Glasfor yn gochfor i gyd !
 A chur, anian ddychrynnid,
 Yr oedd ar ei hwyneb wrid ;
 A Thrafalgar yn waraidd
 A siglid, grynnid i'r gwraidd.
 Swa anfad yr helligad hon,
 Rwygai y dwfnfawr eigion :
 Fe orwylltai 'i ddeifr heilltion,
 Cythrauddodd, digiodd y donn :

Twrf aflawen bob ennyd,
 Hwylbrenni 'n hollti o hyd :
 Llongau 'n gorwag ymagor,
 Yn ddrylliog i ferwag fôr.
 Mwg a niwl o'r magneloedd,
 Yn wylddrych trwy'r entyrch oedd :
 Pan f'ni'r pelau 'n gwau o gylch,
 Hwyl rwygent y môr ogylch,
 O'u holau yn gwy-sau i gyd,
 Ail i âr ar ol eryd !
 Rhag twrf, a rhwyg y terfysg,
 O'r hell bau, ffoai 'r holl bysg :
 Ni fu o'r blaen ferw blwg,
 Na helynt mor anheilwng,
 Na'r fath gyflafan ar fôr,
 I'w chanfod ar drochionfôr.
 Wedi i'r mwg, oedd d'wllwg du,
 O'u goror ymwagaru,
 Gweid llyngesau 'r gâlôn
 Yn ciliaw, a braw i'w bron ;
 Dan boenus, boenus benyd,
 A'u llongau yn agenau i gyd ;
 A'u milwyr wedi 'u malu
 Mewn digter i'r dyfnder du.
 Och ! mae ini gyni ac aeth,
 Galar, a buddugoliaeth.
 Ing ysol ! ein llyngesydd,
 O ! fraw son, yn farw sydd !
 Pan oedd llwyddiant tyciant teg
 Anrhydedd, iddo 'n rhedeg,
 A hael fraint buddugol fri
 Ar ei enwog goroni,
 Dyna gwmwl dwl yn dod,
 A du ofwy yn dyfod—

Aeth yn nos faith arosol,
 Ciliai 'r wawr yn awr yn ol.
 A'r gân yn gwynfan dig aeth,
 A miloedd mewn trwm alaeth;
 Ac i'r llynges hanes hon
 Drydanai drwy y dynion;
 Toai tristwch tew trosti,
 Dyrswyd a hurtiwyd hi.
 Haf ei chloed a fachludodd,
 Yn ofid trist acaf trodd;
 Yna ai tewi 'n anhawdd
 Drwy hyn, a wyllo 'n dra hawdd.
 Yn ol i Brydain cilwaith,
 Yr hwyliai, deuai ar daith;
 Gwylwyr y lan a'i gwelynt
 Draw yn dod o'i hynod hynt,
 Yna, fe roent i ennyn,
 Bylor i gyhoeddi hyn.
 A Phrydain hoff a redodd
 I gyfarch drwy barch o'i bodd,
 Ei meibion hoewon, gwnai hi
 Am eu helynt ymholl.
 Ethryb eu gweld yn athrist,
 Gan boen drom, gwynebau 'n drist,
 Hi a ddelwai 'n ciddilaidd,
 A'i bron yn frawychus braidd.
 " Ah ! fy meibion gwychion, gwâr,
 Gwelaf eich bod mewn galar—
 Mynegwch, na chelwch chwi,
 Ba ryw achos bair ichwi
 Heddyw i fod mor bruddion ?
 Ba helynt fu i'r hynt fawr hon ?"
 Hwythau yn eu dagrau, do,
 Wnaen' ateb i hon eto :—

BRONMAU LLANNEKANNAN.

"Ond mae'r bryniau lle chwateown
Ito'n aros fel erioed."

" Bu golidiawg ferwawg fâr,
 Rhyfelgad ger Trafalgar,
 Rhyngom a'r Ffrancod drengaidd,
 Na bu erioed ei bath, braidd.
 Rhoisom ddial i'w calon,
 A gwae tost, yn y gad hon ;
 Ond ennill fu ddrud ini—
 Costio wnaeth ein concwest ni
 Einioes ein llywydd anwyl,
 Hyn a wnaeth ddiwyno 'n hwyl."

Hithau droes mewn aethau draw,
 Do, yn weluaid, dan wylaw ;
 Oer gwynodd mewn mawr gyni,—
 " Ow ! Ow ! fy mab arab i,
 Megais ddewrion feibion sîl,
 Hynod oeddynt, nid ciddil,
 Ac arwyr yn rhagori,
 Nid tebyg, tebyg i ti,
 Rhoist ddau aelod, hygled ŵr
 Gynt o'm plaid, euraid arwr,
 Rho'i d'eirioes einioes union
 A wnaith ti yn yr hynt hon.
 Am dy faith iawnwaith ini,
 A allaf, talaf i ti :
 Cei orwedd, y cu wron,
 Yn St. Pawl, a hawl yn hon,
 Cofadail it cyfodaf,
 Yu hon, a'i heneinio wnaif :
 Dy enw ar dal fy nghalon
 Pery o hyd, per yw hon,
 Bydd Nelson mewn gwiwlion gof,
 Tra anian yn troi ynnof."

IESU A WYLODD.

" Pan welodd Efe y ddinas, Efe a wylodd drosti."

EF a wylodd ! pwy a wylodd ?
 Wylodd Iesu mawr ei hun :
 Wylodd myrdd o'i flaen ; ond heddyw,
 Wyla Duw yn natur dyn.

Ef a wylodd ! pam yr wylodd ?
 Nid o'i achos ef ei hun ;
 Ond fe wylodd o dosturi
 Uwch ben cyflwr euog ddyn.

Ef a wylodd pan oedd tyrfa
 Fawr yn cyd-ddyrchafu 'i llef,
 Hyd y nesoedd, i'w foliannu,
 Gwenai pawb, ond wylai ef.

Ef a wylodd pan y gwelai
 Salem fawr ar fynd yn sarn,
 A dialedd ar ei dryllo,
 " A churfeydd y chwerwaf farn."

Ef a wylodd ! rhyfodd gariad,
 At elynion drwg eu rhyw ;
 Yn ei ddagrau, cawn esboniad,
 Ar deimladau calon Duw.

Ef a wylodd ! do, bechadur,—
 Gwel ei ddagrau, clyw ei gri ;
 Wylodd drosot o dosturi,
 Billach, ai ni wyli di ?

ENAID BLINDERUS YN YMOPYN
GORFFWYSFA.

BUM yn chwilio 'r greadigaeth,
Am orffwysfa i'm henaid gwan;
Ond ni ches ond siomedigaeth,
Ym mhob gwrthddrych, ym mhob man;
Cefais fil o addewidion
Gan y cnawd, a chan y byd;
Wrth eu profi, ce's mai gweigion,
A thwyllodrus oc'nt i gyd.
Heli ymhlith y dorf angylaidd,
Gofyn a oedd yno un,
Gydymdeimlai yn garuaidd,
A phechadur gwael ei lun;
"Nac oes yma," atebai Gabriel,
"Nac oes, un o honom ni,
Gydymdeimla âg adyn isel,
Brwnt ac euog fel tydi."
Suddai 'm henaid mewn anobaith,
Gwaeddais mewn wylofus gri,—
"Cifiodd pob ymwared ymaith,
Darfa am danaf o'm rhan i;"
Cyfraith Sina yn gwgu arnaf,
Minnau 'n crynnu ger ei bron,
Tra f'w'i 'n berchen anadl, cofiaf
Am y wasgfa galed hon.
Dyfrlyd olwg tua'r nefoedd
Droais, ar yr orsedd wen,
Gwelwn mewn cyfryngol wisgoedd,
R Oen fu farw ar y pren:
"Dacw fe," eb' f' enaid gwirion,
"Medrai ddarllen yn ei wedd,

Fod maddeuant yn ei galon
I bechadur brwnt, a hedd."

Yna nesais at ei orsedd,
Ac ymdreiglais wrth ei draed,
A dadleuais am drugaredd,
Yn haeddiannau mawr ei waed ;
Meddwn,— " Mi dywallta'm calon
Mi agora'm hysbryd briw,
A dadguddiaf fy archollion,
Pam yr ofnai ? Iesu yw !"

Ac wrth imi agor iddo
Fynwes euog. ffaidd iawn ;
Fe agorai i'm cofseidio,
Fynwes oedd o ras yn llawn ;
Tynnodd ei fy meichiau trymion,
A gwardodd fi yn rhad,
Ac â'i wên faddeuol dirion,
Rhodd i'm henaid esmwythâd.

Bellach, caiff yr oll a feddwyf,
Gorff a chalon, teilwng yw ;
Ar y ddaear tra anadlwyf,
Er ei glod, dymunwn fyw ;
Pan y delw'i blith y dyrfa,
Sydd o flaen yr orsedd fainc,
Fy nigrifwech byth fydd canu—
Canu'r brynedigol gainc.

YM MOSTYN A DINBYCH.

Mhen o ddwy i dair blynedd wedi yr amser a nodwyd ddiweddaf*, ymgymerais â awydd brysig y weinidogaeth, a gadewais ardal hoffus fy ngenedigaeith, byth i ddychwelyd i gyfaneddu ynddi mwy, y mae yn debygol. Gyda chalon drom y cenais yn iach y diwrnod hwnnw i lannau Aled, a bryniau Hiraethog. Dy-chymygwn fod yr afon, wrth ymdreiglo danaf ian yn croesi y bont, ar gwrr isaf pentref Llan-sannan, ynisial cydymdeimlad â mi, ac yn marmor ei ffarweliad olaf; a bod Bron Lly-welyn, a'r Foel Bengam, ar Fynydd Hiraethog, yn gwisgo "y niwl oer yn alarwsg," ar achlysur fy ymadawiad. Teimla y meddwl ryw ddirgel twynhâd rhyfedd mewn gwneuthur cyfeillion dychymyglol c'r mynydd, a'r bryn, a'r afon—mannau y buasai yn mynych gymdeithasu âg ef ei hum, ac âg anian, ger eu llaw, ac ar hyd-ddyt. Yr oeddwn y pryd hwnnw hefyd yn gadael nifer o gyfeillion hoff, cymdeithion a chynghorwyr fy teuentid, i fyned i gyfaneddu i fysg dieithriad, ac i ganol golygfeydd dieithrol. Yn Heol Mostyn yr oeddwn yn cyfnewid glan yr afon am lan y môr; a rhodfeydd grugog y myaydd am rodfeydd coediog parc Mostyn; y cymdeithion o'm cwmpas oeddynt y ceirw, yr ysgyarnogod, a'r *pheasants*, yn lle y defaid, y cogar, a'r gylfnhir; swm dwndwr a phrysurddeb y gwaith glo, yn lle tawelwch y maes, y bugail, a'r amaethydd. Er hynny, ymgymodais â'm

* Well Eisteddfod Dinbych yn 1868.

sefyllfa newydd yn lled fuan, a daethum i hoffi yr ardal a'r trigolion yn fawr; ac y mae yn dra hoff gennyf hyd heddyw am ardal a phreswylwyr Mostyn. Treuliais yma yn agos i chwe blynedd o amser dedwydd, a llwyddiannus befyd i raddau; ac y mae adgofion y blynyddoedd hynny yn felus gennyf.

Ni chafodd yr awen ond ychydig o gymdeithas fy meddwl yn ystod fy nhrigias yn Mostyn. Ychydig o ganiadau byrion—y gân ar "Gwmp Babilon," yr hon a ymddangosodd yn y *Gwladgarwr*; y gân ar "Ymadawiad y Cenadau o Madagascar," yr hon a ymddangosodd yn y *Dysgedydd*; "Marwnad y diweddar Barch. J. Roberts, o Lanbrynmair," yr hon a ymddangosodd yn ei "Gofiant;" ac ychydig gyfieithiadau o'r Seisoneg—oedd yr oll a gyfansoddais yn y blynyddoedd hynny.

Ar ddechreu y flwyddyn 1837, symudais i a'm teulu i Ddinbych, i gymeryd gofal yr Eglwys Annibynol yn Lôn y Swan, wedi marwolaeth fy nghyfaill hybarchus a hoff, y Parch. D. Roberts. Yn ystod yr amser y bŵm yn trigo yno y cyhoeddwyd "Cofiant y diweddar Barch. William Williams, o'r Wern," a'r "Traethawd ar Grefydd Naturiol a Dadguddiedig." Yr Hiraethgan yn niwedd y Cofiant ydyw un o'r darnau mwyaf boddhaol gennyf o'm holl gynhyrchion awenyddol; ac nid rhyfedd bynny, canys yr oedd ei gwrthddrych gennyf yr hawddgaraf a'r anwylaf o ddynion.

CWYMP BABILON.

- A**ETH Babilon fawr yn drigfa cythreuliaid,
 O uchder gogoniant y syrthiodd i lawr ;
 Dwystfïlod yr anial, llwynogod a bleiddiaid,
 A drigant o fewn ei phalasaau yn awr.
- Bu unwaith yn eiste'n arglwyddes teyrnasocedd,
 A gwaraidd ymgrymai y byd ger ei bron ;
 Hi fynnai warogaeth a pharch y cenedloedd,
 Bu gosod dan ardreth a theyrned wnai hon.
- Pan godai o'i gorsedd, y byd a arswydai,
 Y ddaear a grynnai pan deimlai ei thraed ;
 A nodai bob amser y llwybr a gerddai,
 Drwy 'i liwio ág afon lifeiriol o waed.
- 'Roedd gairddi frenhinoedd yn rhwym mewn
 caethiwed,
 A rhai wedi tynnu eu llygaid i fwrdd ;
 Hi wawdiai 'u trueni, a chwarddai eu gweled
 Yn disgwyl am friwsion fel cwn dan ei bwrdd.
- Yn uchder ei llwydd, hi a dd'wedai,—“ Mi fyddaf
 Yn ddinas goronog y ddaear i gyd ;
 Sefydlaf fy ngorsedd rhwng ser y Goruchaf,
 Yn ol fy ewyllys y llywiaf y byd.”
- Jehofah a glybu hyll adlais ei balchder,
 A chwarddai mewn dirmyg—“ Na, na !” eb
 efe,
- “ Er iti roi'th orsedd rhwng ser yr uchelder,
 Ystlysau y ffos cyn hir tydd dy le.
- “ Ag anadl fy ngenau y'th hyrddir oddiyna,
 I lawr i ddyfnderau y pwll a thydi ;
 A holl ardderchogrwydd dy falchder a beidia,
 Ym mynwent gwaradwydd y cleddir dy fri.”

Daw 'r Fabel ysbrydol yr un modd a hithau,
 I lawr ; mae ei dydd yn prysur neshau ;
 Pan esgyn mwg llosgiad yr hon i'r wybrenau,
 Bydd nesoedd a daear yn cydlawenhau.
 Yn ofer y cyfyd ei themlau ysblynydd,
 Mae diwrnod ei distryw tragwyddol gerllaw ;
 Mae angel yr Arglwydd yn trwsio 'i adenydd,
 A'i udgorn yn barod yn awr yn ei law.
 Yn fuan fe'i gwelir yn lledu ei esgyll,
 Gan hodeg yn gyflym trwy ganol y nen ;
 Wrth fyned, udgana, cyhoedda 'i chwyp erchyll
 Nes adsain x ddaear a'r awyr uwch ben.
 Mae gwaed y merthyron dywalltodd yn erfyn
 O'r ddaear am ddial—mae 'r llais yn y nen ;
 Mae dwrn yr Anfeidrol yn gaead i'w herbyn,
 A disgyn y dyrnod cyn hir ar ei phen.
 Yn ofer ymdrwsia—ei dinistr a dyngwyd
 Yn arfaeth a bwriad tragwyddol yr lor ;
 A phan ddaw ei dydd, hi a sodda mewn munud,
 Un fath a maen melin yn nyfnder y môr.
 Bydd llawer o herwydd ei chwyp yn alarus,
 Ac eraill a ganant ei marwnad yn llon ;
 Holl saint y Goruchaf yn fuddugoliaethus,
 Lawenant am ddinistr y butain fawr hon.

EANGDER Y GREADIGAETH.

1.—SYNIADAU ATHRONYDD GERMANAIDD.

§ ALWODD Duw o'i nos freuddwydion
Farwol ddyn i drothwy'r ne'—

"Dring i fyny, gwel ogoniant

Mawr fy mhalas," eb efe.

Archai i'r gweision gylch ei orsedd—

"Tynnwch gnawdol wisg y dyn,

A rhoewch anadl yn ei ffroenau

O'r fath a feddlwch chwi eich hun.

"Golchwch ei olygon eto,

Er eu puro a'u nerthu 'n fwy,

Yn y ffynnon lle 'r arfera

—Engyl olchi 'u llygaid hwy ;

Ond ei galon ddynol dyner,

Fedr grynnu dan ei fron,

Wylo, ac ymdoddi 'n ddagrau—

Na newidiwch ddim ar hon."

Hynny wnaed ; a'r dyn a safai

'N barod i'r anfeidrol daith ;

Angel cadarn yn arweinydd

Iddo trwy 'r eangder maith :

Oddiar fur ganllawiau 'r nefoedd,

Can cyflymach golau 'r wawr,

'Hedai 'r ddau fel am y cyntaf,

I'r diderfyn wagle mawr.

Weithiau treiddiant trwy ororau

Meithion o dywyllwch mawr,

Lle na thywynasai goleu

Haul na seren hyd yn awr :

Anial diroedd o farwolaeth,

Na threiddiasai "Bydded" Duw

Eto 'rloed i'w bru, i roddi
 Ffurf na delw bod, na byw.
 Wedyn deuent i gyffiniau
 Lle 'r oedd gallu Duw ar waith,
 Yn cenedle creadigaeth
 Newydd, i'w ogoniant maith ;
 Heuliau newydd eni 'n ffamio,
 A phlanedau fwy na mwy
 Yn ymsaethu i fodolaeth
 Megys i'w cyfarfod hwy.
 Ar y dde a'r aswy iddynt,
 Heb na diwedd fyth na rhi,
 Cydser yn osgoroddion disglair,
 Lefent arnynt, " Wele ni !"

Pwrth tragwyddol yn ymagor,
 O bob maint, a ffurf, a llun,
 Pwrth a meini 'r adeiladaeth
 Yn blanedau a ser bob un !

Arianrodau cyferbyniol,
 A ymfurfient yn fwân,
 A'u rhychwantau anfesuroi
 Am y nefoedd yn ymgau ;
 Dirif dyrau a cholofnau
 O anfeidrol nerth a maint,
 A'u copâu 'n ymddyrchafu
 Cu'wch a nefoedd wen y saint.

Oddi mewn oedd megys grisiau
 I esgyn i'r uchelder draw ;
 Neu i ddisgyn i'r dyfnderau
 Anfesuroi oedd is law !
 Dyfnder lyncid yn yr uchder,
 Uchder yn y dyfnder maith,

Fel nas gellid fyth adnabod
Dyfynder nac uchelder chwaith.

Fel y saethent ar en gyrfa
Ymaith drwy 'r cangder gwyrdd,
Dyna ddolef yn eu cyfarch,
Adsain uchel bydoedd fyrdd—
Fod cysawdau dirifedi,
Ffurfafenau fwy na mwy,
Eto, eto, yn eu haros,
Ar ymddangos iddynt hwy !

Yna 'r dyn ochneidiai, safai,
Crynnai, wylai gyda hyn ;
Suddai 'i galon orlethedig,
Ac ymdoddai ynddo 'n llyn ;
" Angel ! nid af gam ymbellach,"
Eb efe, " ni allaf fyw—
Annioddefol ydyw 'r olwg
Ar ogoniant mawredd Duw !

" Ysbryd dyn ni all ymgynnal
Dan fath anfeidroledd mawr ;
Angel ! Angel ! gad im' farw,
Cladd fi yn fan hon yn awr !
Tyn y llenni tros fy llygaid,
Digon ! Digon ! Digon yw !
Nid oes diwedd, nid oes derfyn
Byth ar greadigaeth Duw !"

Ac oddi wrth y ser cylchynol,
Fyrdd myrddiynau, adsain glir
A ddychwelai, gan arddadgan,
" Y mae 'r dyn yn dweyd y gwir !
Nid oes diwedd, nid oes derfyn
Ar y creadigol waith,

Anfeidroldeb heb ei chwilio
Fydd i dragwyddoldeb maith."

" Ai am nad oes derfyn iddi,
Y'th ddychrynnir, druan ddyn ?"

Eb yr angel—neb ni 'tebodd,
Fel cai ateb iddo 'i hun.

Yna 'i freichiau gogoneddus
A ddyrchafai i nef y nef,
Gwaeddaï allan,— " Nid oes derfyn
Ar ei greadigaeth Ef ! "

2.—SYNIADAU O'R YSGRYTHYRAU.

" *Ti, yn y dechrenad, Arglwydd, a seiliaist
y ddaear.*"

Ti yn y dechrenad, Arglwydd,
Greaist ddaear lawr a'r nen ;
Taenaist dros eu 'sgwyddau 'n brydferth,
Awyr las yn ddisglair len :
Rhyfedd iawn a gogoneddus
Yw'th weithredoedd bob yr un,
Ond gogoniant mwy ofnadwy
Sy'n dy hanfod di dy hun.

" *Ac yn cynnal pob peth traw air ei nerth.*"

Gair dy nerth yw'r golofn gaŷarn,
Dan y greadigaeth lawr ;
Arno, megys ar obennydd,
Anian ddoda 'i phen i lawr :
Bydoedd dreiglent dros yr erchwyn
I ddiddymdra, wrth ymdroi
Yn eu gwely, oni byddai
D' air i'w cadw rhag osgoi.

"Gwnaethost iddynt barhau byth yn dragwydd."

Dy saerniaeth a gysylltai
 'R nef fel pabell gled ddilyth,
 Fel na all dylanwad oesau
 Syfïyd un o'i hoelion byth :
 Gorchest ddwyfol ydoedd hoelio
 Bydoedd ddirifedi ynghyd—
 Gorchest fwy oedd rhoi dy hunan
 Yn hoeliedig tros y byd !

"A phwy a gauodd y mor a dorau ?"

Y rhuadwy fôr cynddeiriog,
 Drinit megys baban gwan,
 Pan o groth y tryblith rhedai,
 Gan ddyrchafu 'i donnau i'r lan ;
 Ar dy lin gorreddai 'n dawel,
 Rhoit y cwmwl iddo 'n bais,
 A'r tew niwl yn rhwymyn tyner
 Am ei wasg, heb unrhyw drais.

"A'r tywod mân yn gadwyn iddo."

Gweuit dywod mân yn gadwyn
 Am ei lwynau rhwth yn glyd ;
 Dodi'r lleuad fel llawforwyn
 Ufodd iawn i siglo'i gryd :
 D'wedit "Ust !" yn nghlust y dymestl,
 Hi ddistawai—hunai ef
 Ar ei gefn, a'i wyneb gwastad,
 Esmwyth, llydan, tua'r nef.

*"Efe a orchymyn, a chyfyd tymhestlwynt, yr
 hwn a ddyrchafa ei ddorau."*

Weithiau gyrru'r gwynt i'w ddeffro,
 A deffroad ebrwydd bair—
 Egyr ei amrantau mawrion,
 Gan ymstwyrian wrth dy air ;

Chwydda 'i donnau fel mynyddau,
 Rhua megys taran fawr,
 Hyrddia 'i freichiau preiff, ac egyr
 Anferth safn i lyncu 'r llawr.

" Pan edrychwyl ar y nefoedd, gwaith dy fysedd."

Pan edrychwyl ar dy nefoedd
 Uchel anherfynol draw,
 A'r aneirif ffurafenanau
 Grogaiſt yn ei bru uwchlaw :—
 Heuliau fyrdd myrddiynau 'n fflamio,
 Ac yn tywallt gwres y dydd
 Ar fihynau maith o fydoedd,
 Yn daenedig ynddynt sydd.

" Beth yw dyn i ti ei gofio ?"

Beth yw dyn i ti i'w gofio ?
 Beth yw dyn ? Jehofah mawr,
 Pan feddylit ti am dano,
 Brylyn isel ar y llawr ?
 Beth yw 'r ddaear ? dim ond llwchyn—
 Llai na dim yw dyn a'i fri ;
 Eto, rywfodd, dyn a daear
 Demtia i lawr dy sylw di !

*" Ac yn llawenyachu yn nghvfaneddle ei ddaear
 ef."*

Pan y gelwid yn y boreu
 Restr enwau ser y nen,
 Deuent oll dan gannu a dawnsio,
 Heibio i'r orseddfainc wen ;
 Yn ei thro, ymhlith y lluaws,
 Ymddanghosai 'n daear ni—
 Colodd gwrid i wyneb cariad
 Dwyfol, pan y gwelodd hi !

BEDD WILLIAMS O'R WERN.

DYMA'R fan mae'r tafod hwnnw
 Gynt ro'i Gymru oll ar dân,
 Wedi 'i gloi yn fudan heddyw,
 Yn isel-fro 'r tywod mân ;
 Ar y wefus fu'n difaru
 Geiriau fel y diliau mel,
 Mae hyawdledd wedi fferru,
 Clai sydd arni, mae dan sel !

Cwyno wna dy frodyr gweiniaid,
 Williams, heddyw am danat ti,
 Megys eiddil blant amddifaid
 Am eu tad yn drwm eu cri ;
 Mae dy enw yn argraffedig
 Ar galonau myrdd a mwy,
 Mae dy goffa 'n fendigedig
 Ac yn anwyl ganddynt hwy.

Son am danat mae'r eglwysi,
 Bob cyfarfod d'ont yn nghyd ;
 'R hen bregethau fu 'n eu toddi
 Gynt sydd eto yn eu bryd ;
 Merched Sion, pan adgofiant
 D'enw a'th gynghorion call,
 Ceisiant adrodd, buan methant,
 Wyla hon, ac wyla 'r llall.

Pe b'ai tywallt dagrau 'n tyclo
 Er cael cilwaith weld dy wedd,
 Ni chait aros, gallaf dystio,
 Hanner munud yn dy fedd :
 Deuai 'r holl eglwysi i wylu,
 A gollyngent yn y fan,

Ffrwd ddigonol i dy nofo
O waelodion bedd i'r lan !

Williams anwyl ! llecha dithau
Mewn distawrwydd llawn a hedd ;
Boed fy neigryn gloew innau
Byth heb sychu ar dy wedd ;
Haul a gwynt ! mi a'ch tynghedaf,
Peidiwch byth a'i gyffwrdd ef,
Caffed aros haf a gaef,
Nes rhydd udgorn barn ei lef.

Darfu 'r llafur a'r gofalu,
Teithio trwy y gwlaw a'r gwynt,
Fel bu wrth bregethu a chasglu
At addoldai Cymru gynt ;
Darfu 'r llafur, darfu 'r cystudd,
Darfu 'r peswch, darfu 'r boen,
Darfu marw—ond ni dderfydd
Ei lawenydd gyda 'r Oen.

Ca'dd yr orsedd, ca'dd y goron,
Ca'dd y delyn yn ei law ;
Ac y mae wrth fodd ei galon
Gyda 'r dyrfa 'r ochr draw :
Caiff ei gorff o'r Wern i fyny,
Foren 'r adgyfodiad mawr,
Wedi ei wisgo ar ddelw Iesu,
Yn disgleirio 'n fwy na'r wawr.

BREUDWYD ADOF.

*"Adgof hen deimladau deŵwydd,
Adgof ydyw'r oll o'n cŵn."*

YNG NGHADAIR PRIFARDD.

CDRYCHWN ar gadair prif fardd eisteddfod freiniol bob amser fel sefyllfa uwch law galluoedd pennaf fy awenyddiaeth i fedru dringo iddi; ac, yn wir, ychydig iawn o eiddigedd a deimlaswn un amser am y ragorfraint. Ac o herwydd y ddau beth yna, ni chynygiaswn erioed am dani, na meddwl o ddifrif am hynny chwaith, hyd nes y daeth testyn cadair Eisteddfod Madog allan yn 1851. Teimlais awydd cryf i gyfansoddi "Awdl ar Heddwch" i'r gystadleuaeth honno, dened a ddela i honi. Yn gymaint ag mai Brwydr ydoedd testyn fy nghyfansoddiad cystadlenol cyntaf, y byddai i hwn, yr olaf yn ddiau i mi, ddwyn ei dystiolaeth dros Heddwch, a dadgan rhinweddau a bendithion tangnefedd.

Llefara fy meirniaid yn uchel am deilyngdod yr "Awdl ar Heddwch;" ond dywedant,— "Da pe cawsai yr awdwr ychydig mwy o hamdden i'w hadolygu cyn ei hantion i'r gystadleuaeth." Ychydig iawn yn wir o hamdden at hynny a allasai gael—yr oedd yn anorffenedig foreu y dydd olaf i'w doddi yn y llythyrdy i'w chludo i law ysgrifenydd yr eisteddfod. Yr oedd ganddo, tra yn ei chyfansoddi, heblaw ei alwadau gweinidogaethol, a golygiaeth yr *Amzerau* (yr hwn oedd o dan ei ofal y pryd hwnnw), y llyfr *Seisonig* a gyboeddodd—"Providence and Prophecy"—yn y wasg; un tudalen o'r hwn a gymerai gymaint o'i amser i'w barotoi ag a gymerasai hanner cant o dudalennau yn y Gymraeg.

AR YMWELIAD I GYMRU.

YMRU anwyl ! mae fy nghalon
Yn dychlamu dan fy nwyfron,
Wrth arogl i'r iach awelon

Oddi ar dy dŵr ;

Cael dod i yfed iechyd,
Ar dy fryniau hyfryd,
O fôg y dre', afiach le,
A'i nwyfre gas anhyfryd ;
A chael treulio gweddill einioes,
Olaf oriau 'r freuol ferroes,
Yn dy oror, fy ngwlad einioes,

Wy'n ddymuno 'n wir.

Gosteg, fôr ! bydd di yn dawel,
Na chyfoda 'th donnau 'n uchel,
Tra bwy'n hwylio o flaen yr awel

Tua Chymru fad,

Pam yr wyt yn brochi ?
Beth a wnaethum iti ?
Pam mae stwr dig y dŵr
A'i gynnwr yn gweini ?

Nid rhyw Jonah 'n ffoi i Darsus,
Ydwyf fi, boed hyn yn hysbys
Iti, fôr, bydd dangnefeddus—

Gad im' fynd i'm gwlad.

Henffych well ! mi welaf lannau
Menai deg, a hen fynyddau
Oesol Arfon, a flynhonnau

Ar eu pennau dardd :

Treigla gloewon ffrydiau
Tros eu serthion ochrau,
Chwery 'n llon ar eu bron,
Belydron haul y boreu ;

Natur fel y daeth hi allan
 O dan law y Crewr ei hunan,
 Heb ddim ol llaw dyn yn unman—
 Dyna 'r lle i fardd.

Henfych well i'r dydd a'm dygo
 Eto i Gymru fwyn i drigo,
 A chael byw ac aros yno
 Hyd i derfyn oes ;

Gado'r Pabel Seismig,
 A'i thwrw cas annidrig,
 I fwynhau tawelwch clau
 Pro 'n tadau—le breintiedig ;
 Dianc ymaith o afaelion
 Pia antelus blin ofalon,
 Llechu rhwng ei bryniau tirion,
 Heb na chri na chroen.

Anghlod fyth i'r dynion diffaeth,
 Cyflog-weision y llywodraeth,
 A ddygasant gamdystiolaeth
 Am fy hoffus wlad.

Er hynny, Gymru dirion,
 Cymwr di rybuddion ;
 Cofia gais y tri Sais,
 Clyw lais eu llyfrau gleision ;
 Dilyn sobrwydd a diweitdeb,
 Ym mhob ardal, cynnal burdeb,
 Cadw eirfa mewn cywirdeb,
 Gochel dwyll a brad.

Bendith nef orffwyso arnad,
 Tra fo llewyrch haul a lleuad,
 Cyd-deyrnased hedd a chariad,
 Rhwng dy fryniau di ;

Meithrin ddyg a rhinwedd,
A rhodia mewn anrhydedd ;
Gochel flol fynd ar ol
Wag farwol goeg oferedd,
Tra bo'r môr yn golchi'th lannau,
Tra Eryri ar ei gwadnau,
Nac anghofia iaith dy dadau—
Cadw, cofedd hi.

R. AP GWILYM DDU.

(S) LYNLLEIFIAD lawn hafur,
 Awen bach, i Eifion bur,
 Dianc yn ddistaw dawel,
 O dre y mwg i dir mel;
 A chaf yno iach anadl,
 Wych o hyd yn lle tawch haell.
 O hagr gwn a chlegr y Sais,
 Crochlef y Gwyddel crychlais,
 A'r Ysgotyn, tordyn tew,
 Crintach, ystyfnig, croentew,
 Ymorol—cai ymwardd,
 Yn chwai, chwai—hai, hai ! chod !
 A bydd, o digwydd y daw
 Un dyn wrth it' fynd ynaw,
 Neu ferch deg, a'th gyfarch di,
 Na ateb, archaf iti,
 I yrru ymlaen heb eiriach,
 Hyd borth y Mynachdy Bach.
 Cura 'r ddor, cai agoriad,
 Yno i ti bydd caniatad.
 Yna, wedyn, heb oedi,
 I fewn dos—ymofyn di,
 Ai byw hen esgob awen,
 'Rhwn â'i wallt yn goron wen
 Uwch ei ael yn gylch welir,
 Cysgodlen i'w awen fr.
 Mae fal doeth dderwydd, coeth, call,
 Eres ŵr o oes arall :
 Pernaidd iawn yn nawn einioes,
 Yw ei gân, fel y' mrig oes ;
 Parchus iawn y' mhrydnawn einioes,
 Ei wedd ef yn niwedd oes.

Llais ei gerdd, felusgerdd lon,
 Ymlid ofid o Eifion;
 Cana fel hedydd ceinwych,
 Uwch ben yn y wybren wych,
 Neu geiliog bronfraith gwiwlon,
 O'r dail fry ar dal y fron,
 Ei awen, hon yn ei henaint,
 Iraidd yw heb arwydd haint;
 Eos yw—pan dery sain
 Beroriaeth byw arwyrain,
 Arwydd i'r adar ereill
 Dewi, a'n llesg dawn y lleill.
 Am un waith, minnau euthum
 Drwy Ardd* y bardd, ar dro bum:
 Gardd awen, a'i gwyrdd wiail,
 Ni bu un ardd hardd o'i hail.
 Eirian law yr awen lwys
 Fu'n brodiaw 'r fwyn baradwys.
 Lluosog coir llysiâu cain,
 A blodau wyneb lydain;
 Rhosynau aml-liwiau 'n lwys,
 Urddolant yr ardd wiwlwys:
 Coedlwyni caead lawnion,
 Irion, heirdd, a geir yn hon;
 Ac adar lu, mwynwar mân,
 Ar gangen yn per gyngan;
 Ac o'r tewfrig lle trigant,
 Ein swyno ni â'u sain wnant,
 Difyr yw gweled Dwyfach,
 Eggud wedd, a'i physgod iach,
 Yn chwarae rhwng ei cherrig,
 Hynaws ddull, heb un naws ddiig.

* "Gardd Eifion," gwaith barddonol R. ab Gwilym Dafn. Cylfeir at y cywydd sydd ynddi.—"Myfyrdod y bardd ar lan Dwyfach."

Yr afon lon ddolenna
 Drwy 'r Ardd, gan ymdroi yr a ;
 A'r Ddwyfawr, loewrydd afon,
 A iraidd lif drwy 'r ardd lon ;
 Ar hyd mân raeon hi red,
 Yn fwyna' dim wrth fyned—
 Y sia hon â naws heini,
 " Y môr ! y môr mawr i mi !"
 Ar lan ddifyr lonydd,
 Y Bardd Du yn sylu sydd,
 Efo 'i " fwyn lawforwyn fach,"
 Awenydd, fu ei mwynach ?
 Hyfryd hynod yw rhodio
 Gyda 'r bardd drwy ei Ardd o ;
 Ac cistedd ar lawr gwastad,
 Neu ar fryn, heb un oer frad ;
 Ac esgyll coed yn gysgod
 Uwch ben—onid iach yw bod
 Yno yn gorffwys ennyd,
 O boen a thrafferth y byd ?
 Trin y daŵl, troi â'n dwylaw
 Flodau tlysiion, llon â'r llaw ;
 Sawru y llysiâu irion,
 Hel llu o'r briallu llon.
 Addefir bod Gardd Eifion
 Heb ei hail, mae wyneb hon
 Dan d'wniad gwen heulwen ha',
 Un wedd ag Eden·Adda.
 Mwy yw helaeth doraeth da
 Gardd Eifion na gardd Efa ;
 A cheir melusach aeron
 Ar Bren Bywyd hyfryd hon,
 Nag oedd ar un honno gynt,
 A rhinwedd geir o honynt :

Eli i ofid y cleifon,
 Esmwythder i brudd-der bron ;
 Eli iachâ elwch hen
 Niweidiau trymion Eden,
 Ddenai arnom ryw ddiwrnod,
 Nod o farn ofnadwy i fod :
 " Drwy goeliaw y drwg elyn,
 Marwolaeth a ddaeth i ddyn."

Ba'nd rhyfedd yn niwedd oes,
 Oedd i'r hen brif-fardd cirioes,
 Yn Eifionydd droi 'n fynach !
 " Och di byth, Fonachdy bach !"
 Yno hwyliodd cyn elawr,
 Ys ei fynd o'r Betws Fawr.

Myned sy raid i minnau,
 Canu 'n iach bellach i bau
 Gwerdd Eifion, a'i gardd hefyd,
 A'i hardd hen brif-fardd—mae 'n bryd
 A'i gu Efa, deg hefyd,
 Enau ffraeth, dirion ei phryd :
 Hoen ddiiddan i'w hen ddyddiau,
 A hedd fo 'u diwedd eu dau :
 A phan del gorfenniad oes,
 Dirwyniad edau'r einioes,
 Eiddunaf i'r ddau anwyl,
 Anniwedd oes, newydd wyl.

HENDWCH.

Oddiweth y darlun gan Syr Edwin Landseer.

MORGAN HOWEL.

Gwae ni ! Ha ! Morgan Howell— a fu ddyn,
 Feddiannai ddawn uchel ;
 Ei enau sydd o dan sel,
 Oer y tywod, dir tawel.*

Gwr oedd o foddwl gwreiddiol—a doniau
 Danient yn rhyfeddol ;
 Athraw o ddull dieithriol,—
 Un o'i ryw ni cheir o'i ol.

Dyn a'i enw yn dwyn enciniad—y nef,
 Nofio wnai mewn teimlad ;
 Uchel oedd yn mharch ei wlad,
 A mawr iawn ei gymeriad.

E roi fywyd mewn tyrfaoedd—dyn Duw,
 A dynnai dân o'r nefoedd ;
 Ei wedd a'i lais treiddiol oedd,
 Yn eu lle crynnai lloedd.

Gyda 'i lef pan goda 'i law—dencu fach,
 Dyna fyrdd yn ddistaw ;
 Dagrau geir yn llifciriaw—
 Rhedai lif fel ffrwd o wlaw.

Iachawdwriaeth pechaduriaid—yr iawn
 A'i rinwedd bendigaid,
 Oedd ei destun, bu 'n ddi-baid
 Yn berwi yn ei bur enaid.

*Bu y gwr rhyfedd hwn farw Mawrth 21, 1852.

Wedi ei fynd mae adwy fawr—oes, oes,
 Mae dwys cisiau 'r blaenawr ;
 Wylwyd ar ol ei elawr,
 A wylw wna nil yn awr.

Wylw wna Cymanfaoedd—o'i herwydd
 Gan hiraeth eu lluoedd,
 Sy yn flin am swm y floedd,
 Adfywiau 'u cyn'lleidfaoedd.

Ebrwydd aeth at ei obrwy,
 Ar y maes nis ceir e mwy,
 Wedi hau mewn dagrau daeth,
 Awr i fedi 'r orfodaeth ;
 A llon ger bron ei Brynydd,
 A hollach bellach y bydd.
 Y lle nad oes boen na llid,
 Na chwyn dan fynych wendid.
 Dirgelwch, harddwch, urddas,
 Angen 'r grog, a chyngor gras,
 Arfaeth lor a'r drefn fore
 Wél yn awr yn ngoleu ne' :—
 Ar ei ol ofer wylw,
 Yn nef wen canu wna fo.

THOMAS GEE O DDINBYCH (Yr Hynaf).

Yn ei oes un hynawsach—ni chafwyd,
 Na chyfaill cywirach;
 Dyn o enaid unionach
 Ni bu erioed dan wybr iach.

E swynai 'i hynaws wyneb—ni 'n hollol,
 Enillai anwyldeb;
 Rhoi gwarth anair gwrthwyneb,
 Iddo'n wir ni feiddiai neb.

Delw 'i enaid a lanwai—ei wyneb,
 A'i wên a arwyddai,
 Y dymer lân feddiannai,
 Bur a mwyn fel bore Mai.

Gŵr Duw oedd, geirda iddo,—a'i enw
 Heb un anaf arno:
 Anrhydedd lle bu 'n rhodio;
 A'i goffiâd mewn parch gaiff o.

E ddiweddodd ei ddyddiau—mewn heddwch
 Mwyneiddiaf, heb ofnau;
 Y mac yn awr yn mwynhau,
 Ei delyn mewn gwlad olau.

RICHARD JONES, LLWYNGWRIL.

A hir y cedwir mewn co'—oludog
 Sylwadau wneid ganddo ;
 Heriai undyn i'w wrando,
 A'i ddwy glust dan farwaidd glo.

Athraw oedd ef dicithr ei ddawn,—oedd enwog
 Dduwinydd pur gyflawn ;
 Traethu gwir toreithiog iawn
 Dan eneinlad wnai 'n uniawn.

Hynod ei ddull ydoedd o,—a gwreid, lol
 Gwir addysg geid ganddo ;
 Caem werth ein traferth bob tro,
 Heb wiriondeb i'w wrando.

Agor ini 'r gwirionedd,—a'i adrodd
 Wnai 'n fedrus mewn symledd ;
 Fe roi i lu ddifyr wledd,
 Gwersi o olud, gwir sylwedd.

Dwthwn ei gylchymdeithio—oedd hirfaith
 Ddarfu, mao'n gorffwysu ;
 Hiraeth gyfyd wrth gofio
 I ddu fedd ei gaddio fo.

EMYNNAU.

Cariad Crist.

DYMA gariad fel y moroedd,
 Tosturiaethau fel y lli';
 Tywysog bywyd pur yn marw,
 Marw i brynu 'n bywyd ni:
 Pwy all beidio cofio am dano
 Pwy all beidio canu 'i glod?
 Dyma weithred nad a 'n anghof
 Tra fo nefoedd wen yn bod.

Ar Galfaria yr ymrwygodd
 Holl ffynhonnau 'r dyfnder mawr:
 Torrodd holl argaeau'r nefoedd,
 Oedd yn gyfain hyd yn awr;
 Gras a chariad megys diliw,
 Yn ymdywallt yma 'n nghyd;
 A chyhawnder pur a heddwch
 Yn cusanu euog fyd.

Hawddgarwch Crist.

WARCHOG yn dy degwch dwyfol,
 A dadguddia'th hawddgar wedd;
 Mae'th hawddgarwch yn dychrynu
 Angeu, uffern fawr, a'r bedd;
 A chalonnau meibion dynion
 A lesmeiriant ger dy fron,
 Wedi 'u trechu gan belydrau
 Cariad dy wynepryd llon.

Tecach yw na meibion dynion,
 Fe dywalltwyd gras a rhin,

Ar ei welus; melus odiaeth, *
 Yw ei enau, fel y gwin.
 Ar ei ruddiau mae llecneisrwydd,
 Purdeb ac addfwyndra 'nghyd,
 Yn rhyw hyfryd gydgymysgu,
 Iesu, tegwch wyt i gyd!

Holltau's Graig.

PAN oedd Sinai yn melltenu,
 A'i tharanau 'n rhwygo'r nen,
 Cwmwl tanllyd ei melldithion
 Ar ymrwygo uwch fy mhen,
 Nef a daear yn fy ngwrthod,
 F'erlid wnai 'r uffernol ddraig,
 Yn fy mherygl a'm cyfyngder,
 Ces ymguddfa 'n holltau 'r graig.

Dyma 'r fan y gwnaf fy noddfa,
 Yma llecha f'enaid gwan,
 Pan fo'r gwynt a'r tonnau 'n curo,
 Dyma 'r unig dawel fan;
 Rhued byd ac uffern greulon
 Yn eu llid i'm herbyn mwy,
 Minnau 'n holltau 'r graig a ganaf,
 Ac nid ofnaf monynt mwy.

Ac yn nydd y farn ofnadwy,
 Pan y ffy 'r mynyddau mawr,
 Ac y syrthia ser y nefoedd
 Megys ffigys ir i lawr,
 A'r elfennau 'n cydymdoddi,
 Gwres yn berwi tonnau 'r aig,
 Dewrion fyrdd yn bloeddio 'n chwerw,
 Canaf fi yn holltau 'r graig.

Pwy, Pwy yw Ef?

PWY, pwy yw ef sy'n dod i lawr
 Trwy euraidd byrth y nef yn awr,
 Mewn gallu a gogoniant mawr?
 Mae'n bur ei wedd, fel bore wawr;
 Mae'n hardd yn wir:
 Mae'n dod, mae'n dod, yn nes, yn nes,
 Fe wrida 'r nefoedd fel y pres,
 Tawdd y cymylau gan ei wres;
 Ai melldith ddwg, ai ynte lles?
 Genhadwr pur.

Beth, beth sydd ganddo yn ei law?
 Ai udgorn yw?—mae'n peri braw!
 A ydyw diwedd byd ger llaw?
 Ai dedryd olaf natur ddaw
 O'i enau ef?
 Mae'n doddi 'r udgorn wrth ei fin,
 Gan dynnu anadl iddo 'i hun,
 I'w dywallt allan yn gytun
 Mewn udgorn floedd, na bu'r fath un
 O dan y nef.

Gwrandewch! gwrandewch! holl luoedd
 Ac ystyr dithau, ddaear gref, (nef,
 Ar swm ei lais, a sain ei lei;
 Pob gair a ddaw o'i enau ef,
 Sy'n bwysig iawn:
 Distawrwydd dwfn deyrnasa 'n awr,
 Ac astud wrendy nef a llawr,
 Y ryfedd genadwri lawr,
 Sy'n dod o'i enau, angel gwawr,
 Mewn nerthol ddawn.

YR ANGEL.

" Syrthiodd, syrthiodd, Babilon,
 I lawr, i lawr, i lawr aeth hon,
 Dan farn a gwg yr Iôr ;
 O'i mawr ogoniant hyrddiwyd hi,
 A nerth anfeidrol ruthr cry ;
 Fel melin faen i'r dyfnder du ;
 Mae tonnau'r môr
 Yn golchi dros ei gwedd ;
 A llw lehofa 'n sicrhau
 Na chyfyd byth o'i bedd !

" Wel, byddwch lawen, lawen iawn,
 Chwi nef y nef yn awr ;
 Ac uwch chwithau yn y gân
 Holl luoedd dacar lawr."

CYDDAN NEF A DAEAR.

" Addolwn, molianwn, crechwenwn, fe ddaeth
 Dydd dial ar Babel, fe'i daliwyd yn gaeth ;
 Dwrn Duw Hollalluog i'r llawr a'i taramodd,
 Ac anadl ei enau fel brwmstan a'i taniodd.
 Haleluiah—y mae ei mŵg yn dyrchafu,
 A'i lludw ar aden y corwynt yn chwalu :
 Addolwn, molianwn, crechwenwn, fe ddaeth
 Dydd dial ar Babel, fe'i daliwyd yn gaeth."

HEDDWCH.

☉ ! EIN daear andwyol— ei chyflwr,
 Och ! ei hafwydd moesol ;
 Arni saif truenus ol
 Briwiau y cwyp boreuol.

Dygwyd ei chreadigol—addurniant
 Oddiarni yn hollol,
 Ei hafddydd newydd yn ol
 Droas'n nos druenusol.

Y chwirydd, Hedd a Chariad,—oedd gwir
 Hawddgarwch y cread ;
 Tirion oes eu teyrnasiad,
 Bri hon fu o fyr barhâd.

Un Sabbath llawn o seibiant—yn dywydd
 O dawel orffwysiant,
 Fu i anian yn fwyniant,
 Cyn troi 'i thon, cyn torri 'i thant.

Y br re hwnnw, y ser wybrenol
 A gydganasant mewn nwyfiant nefol ;
 Tonau cariad o'u tannau cyweiriol,
 A glybu 'r ddaear fwynwar glustfeiniol—
 Hon wnai anfen yn ol—i lys nef lân
 Adsciniau eirian y gân blygeiniol.
 Holl feibion lon a'i weision unasant
 Yn thronau fil a tharanau o foliant,
 Orwydach fwsig a ddyrchafasant—
 " I dy gu enw, O ! dod ogoniant !"
 Y nefol lys-oedd siglasant—teml Nat
 Hyd gyrion isaf y byd grynasant.
 Yn y fwyn berorfa honno—dau lais
 Oedd dlydach yn seinio

Mawl eu Ner, na'r miliwn o
Benceirdd oedd yn cydbyncio.

Adda ac Efa gyfion—yn Eden,
Roent y nodau mwynion ;
Eu lleisiau hwy yn lly; Ion—wnaent chwy-
Yn mhell uwch law i alaw angylion. (ddaw

Daw lor uchel edrychodd,
Eu haberth fawl, bu wrth ei fodd ;
A derbyniodd wirfoddawl
Offrymiad mwynfad eu mawl.
A'r hael lor agorai 'i law,
Ei ddihalog ddechulaw,

A thaenellai ei fendithion allan
Y dydd hwnnw i fedyddio anian.
Afon o fywyd ymlifai'n fuan,
Ymchwyddai, lledai dros y byd llydan ;
Dim dolur amhur yn unman—yn bod,
Neb un i'w ganfod dan boen i gwynfan.

Awyr iach y ddaear hon—oedd beraidd,
Heb arogl clefydon,
Ar ei chwyf drwy'r uchelion—ymstai ;
Bywyd a chwiwiai drwy'r byd â'i chwaon.

Pob awel dawl deuai—â'i mwyniant,
Ei mynwes agorai ;
A rhyw fawr drysawr didrai—'n haelionus,
O rad daionus a hyfryd daenai.

Gwenwyn, un defnyn nid oedd—yn natur,
Hon eto, iach ydoedd ;
Angeu, a defnydd ingoedd—a gofid,
Hwy ni anesid, nac un o'u iasoedd.

Aroglion per a dreiglynt—ar dyner
Adenydd boreuwynt ;

Hyd ogyrch y byd dygynt—rin dwyfol,
Bywyd anfarwol oedd dreiddiol drwyddynt.

Adda enwog oedd ynad—hedd anian,
Trwy ddoniau 'r enciniad,
A roddai lon ar hardd iad
Y dyn, ddydd ei ordeiniad.

Gras a phurdeb, anfarwoldeb,
Yn ei wyneb—glân a wenent ;
Hedd a chariad—yn ei lygad,
Mewn ymdoniad—mwyn ymd'w'nent.

A llonaid ei enaid oedd
O nwyf, a hedd y nefoedd ;
Ar amod, mewn cydrwymyn,
'Roedd cydfod Duwdod a dyn ;
Ufudd-dod eu o du dyn,
Oedd y nefoedd yn ofyn,
I nef, tra parai'n ufudd,
Cai wynfyd, bywyd, pob budd.

O tan yr amod honno—addewid
O'r ddaear roid iddo,
A'i holl luoedd i'w llywio
I'w lles wrth 'i ewyllys o.

Gŵyl o hedd fu 'r egwyl hon,
A chariad oedd ei choron ;
Ni adwacnid trist wyneb,
Eilun o wg yn ael neb ;
Ni welid dig gymylan tân,
Yn awr un yn awyr anian.
O'i lys, Cyfiawnder i lawr
Oddi ar ei orsedd eurwawr,
Edrychodd, gwelodd o gylch,
Trwy eigion natur ogyrch ;

Ond un gwall, neu ball, na bai,
 Yn ei olwg, ni welai ;
 Yna hael wenau ei hedd,
 Dylanwad ei radloneidd,
 Yn wiith o fendith o'i fodd,
 Ei yn anwyl ddefnyynnodd
 Yn enaist ar ben anian,
 A bodau 'r llawr, mawr a mân.

Haul y wybr a ymlwybrodd—i'w hwyrbarth
 Cyferbyn enciliodd ;
 A'i hwyr wawr a oreurodd—fron Eden,
 Yr ardd orlawen, a hardd arlliwiodd.

A natur seth am un tro
 I hun y noson honno,
 Heb ddolur, llafur, na llid
 Rhyfel, nac unrhyw ofid.
 Mwynaidd yn ei 'menydd hi
 Oedd ei breuddwydion iddi,
 Breuddwydion hirion o hedd,
 Ac o fwyniant cyfannedd.
 Mil o anian mileinig,
 Nid oedd un o duedd ddig :
 Y llew orweddai'n y llwyn—
 Ymarweddai mor addwyn
 A'r ddafad, heb frad i'w fron,
 A gwâr oedd, fel hydd gwirion ;
 Teigrod, nid oeddynt egrach
 Yn null eu byw na lloi bach ;
 Un dywalgi dialgar
 Ei ystryw am fyw drwy fâr ;
 Y blaidd mor waraidd wirion,
 Ei fryd a'r oen, ar y fron ;
 Y llwynog ni chynlluniai
 Frad i neb, na difrod wnai ;

Nid oedd yn y sarff wŷn dig,
Nac anianawd gwenwynig.

Holl anian oedd yn llonydd—dan nodded
Aden heddwch beunydd ;
Hedd ymlifai, rhedai 'n rhydd
Yn awyr y byd newydd.

Eithr ryw sut, e ruthrai Satan—obry
O abred, tan lechian ;
Y du ellyll drow'd allan
Efo'i leng o wynfa lân,
I dân, o dan gadwynau,
Lethol gosb, i'w bythol gau
Dan orlymder digter Duw,
A'i ddialodd yn ddiluw ;
Taliad eu brad—ofnadwy
A fu cosb eu rhyfyg hwy.

Satan a droes, tynnai draw—y dydd hwn
O eigion wyllt annwn, dan gynllwynaw ;
O'i flau y gwibiai 'n dra phell,
Gan dawchio gwŷn a dichell.
Aelsain cân anian unawl—
Y bér don a glybu 'r diawl ;
Gwrandawai, clustfeiniau 'r fall
Dacog, er mwyn cael deall
Y gwaith, a natur y gân—a'r achos
O'r uchel orsian ;
Ai 'n ei ffys at lys nef lân,
I chwilio oll, a chael allan.

Deulais geid yn y dloa gân
Suai eto 'nghlust Satan,
Yn doniad, ni adwaenai
Y sain hwn—i synnu ai—

Ymsyniai am y seiniad,
 O ba lwyth, ac o ba wlad
 Y deilliiai ? pa oedd dullwedd,
 Rhyw a maint y rhai a'i medd ?
 " Wyf yn adwaen," fe nodawdd,
 " Gân nef, y mae 'n ddigon hawdd ;
 O gôr y llys, ysbyr wyf,
 A dawn pob un adwaenwyf.
 Oeddwn yn athraw iddynt
 Yn y gân, a'r penna' gynt :
 Gan yr lor i'w glodfori,
 Oes un, ond a ddysgais i,
 Yn medra mwyn glymu 'i glod,
 A difyr gân ar dafod ?
 A dyma 'i daliad imi ?
 Gofwy o siom gefais i !
 Hwyl oll yn awr, llawen 9nt
 Yn y swydd ddysgais iddynt ;
 Hwyl yn cydfwynhau eu cân,
 A mi 'n greddfau mewn griddfan ;
 Hwyl yn nefol eu golwg—
 Wele ũ mewn damniol îwg.

" Ond bod yn was allaswn—eto 'n nef
 Tan lor, pe mynaswn ;
 A moli gyda'r miliwn,
 Yn ddihaunt ar y dyc'd hwn.

" Nofio mewn gwynfyd nefol—allaswn,
 Yn lle ysu'n ddamniol
 Adyn hyll, o dan hollol—felldithiad,
 Gwae anobeithiad, a gwyniau bythol.

" Y gân hon sy'n dig enynnu—'mhoenau
 I'm henaid mae'n brathu

- Y cof am y gwynfyd eu—a pherffaith,
Yn nefoedd unwaith fum yn feddiannu.
- " Ond, a fawr edifeiriaf—o herwydd
Im' herio'r Goruchaf ?
Hynny'n wir, byth, byth ni wnaf—ymrodd-
A thrwy falais y gwrthryfelaf. [ais,
- " Ond ha ! wel dyna ail doniad—uthrawg
Y dieithriol ganiad ;
Nodau y don a'i newidiad,
A iaith hon ni wn, na'i thad.
- " Mae'n taro i'm meddwl manwl y munud
Hwn, i'r lon, ar ryw ddiweddar ennyd,
Lunio aneddfa lân o newyddfyd ;
A chreu hil newydd, rai ufudd hefyd,
O fri uchelwawr a difrychreulyd,
Mewn gogoneddus ddifeilus fywyd ;
A hwy 'n eu hoewfro sy'n cilio 'r gân hyfryd
Hon yu ddiâu, mewn mwynaidd ddyhewyd :
Heddyw gwyl, berthwyl eu byd—sydd yno,
Rthaid imi am dano i chwilio ddychwelyd.
- " Archwiliaf hyd erch waelod—aneglur
Dwfn wagle diddarfod,
O bwnc i bwnc, os yw'n bod,
Af heibio, mynnaf wybod.
- " Ac felly, os caf allan—newyddfyd,
Caf noddfa a thrigfan—
Lle imi godi 'm lluman—i fyny,
I ail enynnu rhyfel yn anian.
- " A throi dedwydd fydd dieithr y Duwdod,
Yn lle y maes im' allu ymosod,
Er torri dewrder taer ei awdurdod ;
A tharo â mellidith uthr a mallod,

Y rhai glân sy'n rhoi 'i glod—allan yno,
A'u dwyn oddiarno, wel dyna ddyrnod."

Y dawg clyn draw gilias
I'w ymdaith, ac ymaith ai.

Fe wylltai fel lleu feliten
Ar ei nawd drwy fro y nen,
A'i olwg craff, treiddgraff trodd,

I'r isclion, arsylwodd
Ar fydoedd afrifadwy
Hwnt oedd—aeth heibio hwynt hwy,

Nes y daeth i'r Llwybr Llaethog—helaeth,
A'i heuliau tylwrythog,

A'r llysoedd tra lluosog,

A gair yn ei grair yn grog.

Ar brif haul yr wybrfa hon,
Disgynnodd, salodd yn syn,
Holl ser ewybr y llwybr llon,
A nododd mewn munudyn.

Gwelodd un, gwylodd honno,
Ail graffodd, cdrychodd dro,
Uthr oedd, a dieithr iddo,

Ei gwedd yn ei olwg o,
Ymlwybro hyd ymyl wybren
Y Llwybr Llaeth a wnaeth drwy 'r nen

A'i orsaf nesaf a wna—ar y lloer,

O'r lle yr arsyllai;

Ac i'w olwg y gwelai—y byd glân,
Llid ei hen anian danlyd enynnai.

Fel llew cryf, hyf ar 'sglyfaeth,
Rhoi naid i'r ddaear a wnaeth,
Chwiliai, olrheiniai bob rhan,
Ysbiwr cyfrwys buan;

RIWTER BALACLAVA.

O'r cerflun gan W. Goscombe John, R.A.

— Hoda'u gweryriad hyd y gororau,
Lidia ffrw anwar eu tanlyd ffroenau,
Yn ail i ffyrnig enynol ffwrnau.

A chwai y deuai 'n ei daith
I fro Eden ar fradwaith.

A chanfu Adda ac Efa gyfion,
Dan bren y bywyd, hyfryd eu dwyfion,
Yn huno 'n wyl, a'r mwyniawn awelon
Yn eu hanwesu eill dau'n hynawsion ;
Mawr eu hurddas, mor heirddion—oedd y ddau,
Byd a neuaddau y bodau newyddion !

Satan ai yn nes eto—i'w golwg
Eilwaith, dan glustfeinio ;
Ef cnyd safai ymo—eu tegwch
Hwy a'u dedwyddwch oedd syndod iddo.

Dirgelwch eu heddwch hwy,
Hwn ydoedd annirnadwy
Iddo ef—ni wyddai fod
Hyd yma, un cydamod
Yn Eden, ar y pren praw'
Ar Adda, roi lor iddaw :
Ddu elyll, ni ddeallai
Pa fodd i'w tripio i fai.

Adda ar y boreuddydd,
Ag awel dawel y dydd,
Ddeffrodd, a galwodd ei gu
Efa anwyl i fyny.

Clybu Satan eu hymddiddan,
E dd'ai allan yn ddeallol,
Am yr unig bren nolledig,
Gwaharddedig arwyddiadol.

Cadd yr allwedd i'w feddiant,
'N ol chwim ei uffernol chwant :
I'w bell daith, tua'i bwl dwfn,
Unionodd i'w hen annwfn,

I ddwyn y newydd yno—
 Hanes ei daith hirfaith o.
 Pan orffennodd adroddi
 Iddynt ei holl helynt hi,
 Ei frodyr diosfydawl
 Gyfarchai—d'wedai 'r pen diawl:—

" O ! chwi herodron am wych wrhydri—
 Dawiau y trinoedd, tadau trueni,
 Na ddigalonwch, fe ddaw goleuni ;
 Codwch, anturiwch, mae gwawr yn torri,
 Llwyddais i gael allwedd—dry gloion,
 Egyr byd dynion yn union inni.

" Myn fy flwrn, mi wnaif fy ffordd,
 Er bri uffern—fawr brif-ffordd,
 I'ch tywys ar frys i fro
 Yr hynod ddaear honno ;
 A mynnaf weld fy maniar
 Eygdu hon yn union ar
 Dalaf frig y dawel fro,
 A'r anneda urddfawr honno ;
 Mynaf y mawr, myn fy myd,
 Pren bai fydd pren y bywyd !

" Dyn uniawn a wnawn fel ni—yn filain
 Rhyfelawg ei ynni ;
 A'i ddaear i'w hafar hi,
 Ys trown yn faes trueni !"

Pan yr aeth pennaeth y pwll
 Drwy ei araith hirfaith bell,
 Cydroi wnaï y cedyrn oll,
 Gyfarchwaedd ddig, ddiellig ddull.
 Griddfannai, adseinai'r swm
 Yn agenau creig annwn—

Tyngent ryfel trybelid
 Yng nghwrdd llawn angerdd eu lliid,
 Yn erbyn nef, ac hefyd
 Holl anian gyfan i gyd.

Y dydd hwnaw mewn diddanwch—dreilid,
 Rheolai gwir heddwch ;
 A duwiolaidd dawelwch—dibryder,
 Heb arw drawster, a barai dristwch.

Hedd yn dal ei deyrnwialen,
 Fyny 'roedd y faner wen.
 Ar godiad tywyniad haul
 Yn nôr y dwyrain araul,
 D'ai angylion, ar awelon,
 Yn westeion hynaws duedd ;
 I'r dyn weithion, ei gymdeithion
 Fu hael fwynion nefol fonedd.

Iehofa ddenai hefyd
 I fwyn ymweled â'i fyd,
 A'n dedwyddol dad Addaf,
 Mewn purdeb yn wyneb Naf,
 Llawenhâi yn llawn o hedd,
 Addolwr dieiddiledd :
 Duw Ion oedd fflunnon hoff hedd,
 Digonedd ei deg enaid,
 O'r hon yr yfai yn rhydd,
 O lawenydd ei lonnaid.
 Ond wele ! 'r diwrnod olaf
 I ddyn oedd, ac i Dduw Naf,
 I'w gweled gyda'u gilydd
 Yn Eden fro 'n rhodio 'n rhydd.
 Wedi i'r lor ado'r ardd,
 I honno, Satan anhardd
 A ddaeth mewn bradwriaeth dig,
 Lew uffernawl a fflurnig,—

I luno rhyfel a'i enyn—a dwyn
 Pob dinistr i'w ganlyn—
 Nod ei dwyll oedd gwneyd y dyn
 Anwylaf i Dduw 'n dlyn.

Yr awrhon digon yw dweyd,
 I Satan aflan ei awyd
 Lwyddo 'n wir heb ludd i wneyd
 Ei ran, a chael dyn i'w rwyd.

Dyna heddwch wedi ei anhuddo,
 Ow! y dyn anwyl wedi 'i wenwyno—
 Ael y nef uchel dawel yn duo,
 A'r awelon yn torri i wlo,
 Weld lluman Satan gas, O!—yr awrhon,
 Yna 'n uchafion Eden yn chwifo.

Torrai gwewyr trwy natur i'w gwywo,
 Ei chaniadaeth a droi 'n ochenedio,
 Can loesan mawrion y gwnai lesmeirio,
 Doedai 'i hagwedd fod Duw wedi digio.
 Tân a mellt yn ymwylltio—a'r gwewyr
 Dorrai 'n yr awyr yn daran ruo.
 Cerubiad ar frys a ymwregysent,
 O ufudd anian, cydymfyddinent,
 Eu telynnau 'n nghanau helyg hongient,
 Yno awelon ar eu tannau wylent.
 Yr ethol osgeirdd gornertbol a wiagent
 Lurugau gemol, anrhreiddiol rai oeddent:
 Eu lluo i ryfel allan a rilent,
 Ac i fyny eu benyr c'wfanent;
 Saethau i'w gorchwyl yn syth a gyrchent,
 O gawell y daran, tân atynnent:
 Yn eu dwylaw yn gleddyfau, dalient
 Y mellt ufeliar, a'r llachar llechient;
 A llu y gŵlon mewn gwall a gilient,

Saethau'r cerubiaid i'w henaid wanent,
 I'w hannawin ffaidd mewn ofn y floent
 Yn archolledig, ac erchyll udent.
 Y milwyr nefol yn ol annelent,
 Draw i Baradwys drwy y wybr ehedent ;
 O fro Eden, y dyn ddiolfrydent
 Yn noethaf alltud, a'r pyrth a folltient ;
 Ar Addaf, gwg arwyddent—eu cledd chwyrn,
 Diysig gedyrn, a gydysgydwent.

Dyna ddiwedd ar heddwch—a dechreu
 Oes dychryn a th'willwch ;
 Flineiddiaf aflonyddwch,
 Gorthrymder, pob trawster trwch.

Yn lle heddwch a llwyddiant—ow ! malkdod,
 A drain melldith dyfant ;
 A chwyn cenfigen a chwant,
 Hyd wyneb y byd daenant.

Lldiaf anianawd llewod yn union,
 Aent yn gwerylus, rhuent yn greulon ;
 Llewpariaid, bleiddiaid, eirth, telgriaid hagron,
 Am waed yn awchus ygus ffyrnigion ;
 Noethi eu dannedd weithion—wnant beunydd,
 I herio 'u gilydd, gynddeiriog alon.
 A nwydau rhyfel mewn adar hefyd,
 Yn awr enynnent yn yr un ennyd—
 Eryr, barentan, a'r gigfran goegfryd,
 A llawer iawn o rai gwydlawn gwaedlyd,
 Yn llioiog fradog o fryd—a llawn byw,
 Eon haid afryw, i wneyd diolfryd.

Ond Ow ! dyn ! i hun, do, daeth
 Ofnadwy gyfnewidiaeth.

Natur wedi suro—daear a nen

Droai 'n awr i'w hwtio ;

Pawb mewn llid i'w ymlid o,

Ac â dwrn caead arno.

Elfennau rhyfel i'w fynwes—neidient,

Berwai 'i nwydau 'n ffwrnes ;

Prawf fu arno, profai ernes,

O droeni, nid trwy hanes.

Rhuo 'n nerthol erwin arthes,

Wnai ei daer gydwybod eres ;

Iddo i lechu, nid oedd loches—rhag sain

A germain ei gormes.

Ond lon a roes hen aden rasol

Ei wir drugaredd rad ragorol,

Yn awr yn noddfa i'r anneddiol,

Y dyn du, esog, flawd, andwyol.

Yn y dwl gwmwl, ymgamai—y bwa

Uwch ben, ac arwyddai

Gymod am bechod a bai,

Ael anian ail ymlonnai.

Ac o'r addewid, gwawr ddcuai—allan,

A'r t'wllwch a gilïai ;

Yna llid y storm ai' n llai,

Hael wyneb nef lawenai.

Had y wraig ddai 'n graig fawr gref—sylweddol

Sail heddwch a thangnef ;

Ail unir Daw 'r oleunef

A dyn eto ynddo ef.

Ail enir holl hil anian—odd' uchod,

Heddychir y cyfan ;

Yn un oll o hyn allan,

A'r byd mewn gwynfyd a gân.

Hen deyrnas Satan druenus eto
 A oresgynnir, a daw rhwyg honno
 I Is agwedd, ei ben ga'i ysigo ;
 Ei orsedd enwir dynnir o dano
 I lawr i annwn—fe'i tefir yno ;
 Rhyfeloedd gwaedlyd trwy 'r byd wnant beidio
 E yrr efengyl eu twri i angho',
 A'i dylanwad y byd wna adlunio ;
 Dedwyddwch, heddwch iddo—a ddwg hon,
 Yn loew afon o hyd i ymlifo.

II.

Am hirion faith dymborau,
 Had a chwyn y gelyn gau,
 A dyfasant hyd fensydd—y ddacar,
 Gan ddwyn chwerwon ffrwythydd ;
 A meibion dynion bob dydd,
 Dan eu car yn dwyn cerydd.

Nodwyd cyntafanedig—dynoliaeth,
 Do'n elyn mileinig
 I heddwch ; trodd Cain addig
 O wydd Duw yn llofrudd dig.

E godai Nimrod gwed'yn,
 Egr ei ddall, yn deigr o ddyn :
 Y gwron hwnnw gryn ennyd,
 Fu 'n poeni, 'n dibobli'r byd ;
 Heliwr, rhyfelwr a fu,
 Mawr a thrwm am orthrymu.
 Codai ereill cadarwyr
 Yn y gwaith—fleinig wŷr,
 O hyd, i feithrin a hau
 Eu gwenwynig gynhennau ;

Bronnau enwir brenhinoedd,
 Ar dân gan awyddfryd oedd ;
 Am rwysg, ac am oresgyn
 Yn eu rhaib—mynnai rhai hyn
 Enw cled am ddwyn y cledd,
 I rwygo meibion gwagedd.

Eu synwyr ar wasanaeth—fu oesau,
 Dyfeisient ryfelaeth ;
 Drwy y byd yr ysbryd aeth
 I cfrynu difrodaeth.

Yn eu bâr anwar llunient beiriannau,
 Miniog, angeuol, ddeifiol gleddyfau ;
 Gwaewffyn erchyll, cyllyll, picellau,
 Bwâu gwenwynig—hyllig fwyellau ;
 I roi 'u hanedwydd ryfelgar nwydau
 Ar weithrediad yn eu cadruthriadau ;
 I rwygo 'u gilydd â dreigiog aelau ;
 Gwneyd celanodd, gan waedu calonnau,
 A chreu yn niweidiol ddychryniadau ;
 Hyrddio 'n ingol fyrddiynau i angau :
 Ba warth rhoi 'r fath aberthau—i astrus
 Awydd fyw wancus rhai am orseddfeinciau !

Dau d'wsog yn halog fygylu,
 Yn ferwedig gan fradfwriadu ;
 A gwŷn chwernaws fel dau gi 'n chwyrnu,
 A gerwin agwedd dan ysgyrnygu :
 Asgwrn barai 'r terfysgo—f'ai rhyngddynt,
 A hwy ni fyddynt well o'i feddu.

Am lain o dir, milain daerent—dau lyw,
 A dwy wlad gynhyrfent ;
 Dwy genedl a gydgwment—yn awchus,
 Mor ryfygus i'r gad ymarfogent !

RHYFEL.

Oddiweth y darlun gan Syr Edwin Landseer.

Neu o achos y chwenychent—fenyw,
 Yn fynych ymgornient :
 Am eu Helen ymholent—fel dwy ddraig,
 O duedd i wraig, gwledydd a rwygent.

Awch heintus eu trachwantau,
 A ferwai ddwfn fâr y ddau,
 I arfogi mawr fagad,
 Hyrddio 'r gwŷr yn fyrdd i'r gad.

Aberthau dynol i borthi dan edd
 Hen Folech ddygai trawsfalch eiddigedd ;
 I'w daw offryment—offeiriad ffromwedd,
 Luoedd dirfawr ar ei allawr bellwedd ;
 A thruenus ddynoliaeth a rhinwedd,
 Eu dwy wylent wrth weld y dialodd,
 Ol y glas angeuol gledd—ar farwol
 Ysig elynol faes y gelanodd.

Mynnem roddi am unwaith,
 Olwg o'u rhyfelawg waith :—
 Dwy fyddin mewn gwrthdrin draw,
 Yn y gad yn ymgydiaw ;
 Blaenoriaid tanbaid eu tŷn,
 I'w gosawd mewn trefn gyson,
 Molawd a roent i'w milwyr,
 I frydio 'u gwaed—fradawg wŷr ;
 A rhoi 'u dig nwydau ar dân,
 Fal i yfed cyflafan.
 Y blaengadau blin gydiant
 Yn chwervon iawn, dechreu wnant.

Cydredeg wna y cadrodau—ereill,
 Yn gyforiawg rengau ;
 Dyna 'u swm yn dyneso,
 A thyrfiant eu certh arfau,

Cry' sain yr udgorn, cras yw,
 Uwch y wlad uchel ydyw :
 Llais anghu 'n arllwys ingoedd—
 "Gwaed ! gwaed !" yw ei lais ar g'oeidd.

Y meirch a glywant, adwaenant donau
 Udgorn y rhyfel, a'i uchel awchiau ;
 Ymennyn weithian mae'u hanian hwythau ;
 Heda 'u gweryriad hyd y gororau.
 Llidia ffrw anwar eu tanlyd ffroenau,
 Yn ail i ffyrnig enynnol ffwrnau :
 Cloddiant yn addig a'u cynnig garnau,
 Y maes a drychant, dyrchant dywarchau ;
 Terfysg, a chlanciant arfau—wna 'u hanian,
 Mal gwaew trydan rhwng mil o gatrodau.
 Saethau a gwrthsaethau sydd—ar gerdded,
 Hwyt heb eu gweled, ant heibio 'u gilydd,
 Gan gyrchu gwanu trwy'r gwynt,
 Dynion a gwympir danynt,
 Yn dyrrau, fal y cydorwedd
 Pabwyr neu wair, pawb 'r un wedd,
 Wedi i'r bladur ddur ddarwain,
 Yn ei rhwysg ei min drwy rhai'n.
 O ! yr alaeth mawr welir !
 Dyna waith ofnadwy 'n wir !
 Archoll i fron erchyll fraw,
 Dro'i galon draig i wylaw.
 E lychwinir yr irwellt,
 Cochliwia 'r gwyar y gwellt :
 Gwylltio mae'r cadfeirch gwalltawg,
 Waeth-waeth ant, rhuthrant y rhawg
 I'r aer, dan groch weryru
 Treiddiol lair trwy y ddau lu ;
 Carlamant, byrdiant mewn twrdd,
 A'u llygaid erchyll agwrdd,

Yn eu bâr yn wreichion byw,
 Fal marwor ufel meryw.
 Crynhoi dan eu carnau dig,
 Mae aelodau maledig;
 Malurion mil o arwyr
 A fathrant, hwy wawdiant wŷr:
 Y gwaed dros eu hegwydydd
 Yna red yn afon rydd.
 Y bwa a'r saeth a wnaethant
 Eu holl rwysg, a gorffwys gânt;
 Awr y cledd o'r diwedd d'ai,
 A hwn o'r wain ddihunai,
 Fal mileinfaidd hwyrfaidd hyll,
 Gyrrha 'n newynog erchyll;
 Gan ei awydd egniol,
 Ceisia fwyd i'w wancus fol.

Hwn a fu ringyll pennaf yr angau,
 Y mwya'i lwyddiant ar faes ymladdau;
 O! wele i lymion ddufyfion lalfau,
 Yn loew wydrog dan haul belydrau:
 Hwy gyd-darawant, rhyngant drwy'r rher
 A lluchio o'u dannedd wna lluchedenau
 Torrant, trywanant trwy y tariannau,
 A hyl y rhwygant yr holl lurugau.
 Ha i ni ddylenwir y cleddawl wyniau,
 Efe wodyn a fwyty fywydau;
 Mynn waed dynol i'w clynol enau,
 Fe yrr i ddinistr heddyw fyrddiynau.
 O clywch alaethus, wylofus lefau
 Ei glwyfedigion, fawrion niferau;
 Drwy'r awyr uchod, draw rhua'r ochau,
 I'w rdd fynwes y graig a'r gruddiannau,
 Fel mewn cyd-deimlad a'u dioddefiadau,
 Yna weithian adseinia hithau.

O ! yr anobaith sy ar wynebau
 Y rhai annedwydd mewn dirgryniadau *
 Gan syched deifiol, ysol eu loesau,
 Gwylltiant a threngant mewn aruthr inga-
 Gwaith anadl a gwythienau—a beidiol
 Yna dibenodd eu henbyd boenau.

E gilïai'r haul o'u golwg,
 Ei rudd ef arwyddai wg.

Ni ddaliai 'i ganwyll i ddylion—yn hw
 I wneyd gwaith lofruddion ;
 Ffodd hwnt, a diffoddai hon,
 Tynnai'r gwawl tan argelion.

Deuai 'r nos i deyrnasa,
 Ei mantell dywell a du
 A daenai tros waith dynion,
 Yn y gad ffeinig hon.

Dallai'r trugarog d'wllwch—y ddeula
 Ddaliai mewn llonyddwch ;
 Llwyddai fel rhingyll heddwch
 Er lluddio trais a'r lladd trwch.

Haid o fwlturiaid taerion,
 Uwch y tir yn groch eu tön,
 Ar gig y lladdedigion,
 Neshant i wleda 'r nos hon ;
 A dynion hyfion yn haid
 Ffil taerach na'r fwlturiaid,
 Y nos yn wancus ant,
 Weis Belial, cyrff ysbeiliant.
 Hwyl nis dawr gwynfannus dôn
 Degau o glwyfedigion ;
 Nid ystyriant do-sturi
 Mwy na 'r haid fwlturiaid—dim.

Un a'i grudd yn brudd, a'i bron
 Ar dorri gan bryderon,
 Trwy wyl anturiai allan,
 Rhwng ofn maith a gobaith gwan :
 Hi dro'i 'n ol adre' un waith,
 Petruso—wylu cilwaith ;
 Yna llwyth ei hofn ai'n llai,
 Yn wrolach yr elai.
 Tua'r maes, y cadfaes certh
 Ar redfa, try y brydferth
 Fenyw—yn hyf ei hwyneb,
 Yno aeth heb ofni neb.
 Elai, addfwyn wyleiddferch,
 I'r maes hylt yng ngrym ei serch ;
 Ie, 'n 'i serch, gwai neshau
 Dan ingawl aden angau ;
 I ganol y farwolaeth
 Ddeuai o swydd cledd a saeth.
 Yno 'morol wnai Mari,
 I weld oedd 'i hanwylyd hi
 Yn y farwol dor oerwedd,
 Acw a las y ffyrnig gledd.
 Boreu y gad, hagr-gad hon,
 Cu rodiai y cariadon
 Fraich yn mraich, a baich o boen
 I'r ddau a barai ddihoen ;
 Yna rhaff y serch ai'n rhydd,
 Wylent ar yddfau 'u gilydd ;
 I'w gilydd y ddwy galon
 Ymdoddent, rhedent 'rawr hon.
 Ond swa corn, llefgorn y llu,
 Drwy 'u henaid wnai drywanu ;
 Khwygai 'i dreiddiol dyrfol don
 I'w gwaclawd y ddwy galon.

E roi y dewr filwr da—'n drwm ei fryd,
I ei anwlyd ei gusan ola'.

Loes i Mair, hi lesmeiriai,
Ar ei lin yn farwol ai.
Dybryd ar ol dadebru
O Mair, daeth y tymor du
I'r ddau gariad ymadaw,
Gyda llef wrth yagwyd llaw :
Haws nag adrodd pa fodd fu,
O filwaith yw dyfalu.
I'r gad 'roedd ei alwad ef,
Ai yr odrist Fair adref.
Mawredd rheswm ar ddrysu,
Gan dralloed y diwrnod du ;
Dydd galar nad oedd gelu
Hwnnw i Fair fel blwyddyn fu.
Ar hŵyr y dydd mawr ei hyd,
Hi ni welai 'i hanwlyd ;
Ennyd ar ol ennyd ai,
Gwylodd, ond ef nis gwelai ;
Ymgynnal dan ei halaeth,
Ni allai'n hwy—allan aeth.
Am feithion hirion oriau,
Gwnai'r un flyddlon hon barhau ;
Ei phryder yn nyfnder nos,
A'i thaeni drwy faith oermos,
Ni leihaodd, daliodd, do,
A chalon drom i chwilio,
Trwy anial faes trueni,
Fel hyn am ei Hedwyn hi.
Gwelai'n lliw goleuni lloer,
Gwanlyd belydrau Gwenlloer,
Ddu ol y mawr ddialedd,
Rhwygiadau chwylau y cledd ;

Lle o gyrff mewn pyllau gwaed,
 Orweddant yn eu rhuddwaed.
 Clywai gwynion dyfnion, dig,
 Adwyth y rhai clwyfedig

A drengent mewn dir ingau—ysgeler,
 Rhai'n bloesg alw'u mamau—
 Rhai eu gwlad, rhai eu tadau—wnaent sisial,
 Ow! a llesg fwngial yn bloesga angau.
 Yma nid oodd mam neu dad,
 Na chwae'r, na brawd, na chariad,
 Na phriod yn dyfod i
 Ystyried mewn tosturi.

Ysglyfus wydus adar,—a'u crochlais
 Ysgrechlyd i'w gwatwar;
 A dynol williaid anwar,
 Allan fil yn llawn o ffar.

E ro'i Mair ar lawer min,
 Yn ei loesau, feluswin;
 Llaesodd, e ddofodd y dda
 Angyles eu hing ola.
 Ar ei gwaith yn rhoi y gwin,
 Gu lwysferch, ar un glasfin,
 Ow! Mair, hi glywai'n y man,
 Ei henw hi ei hunan,
 O fethiantus wefus wan,
 Yn deilliaw 'n sibrwd allan!
 Mair fad sychai 'i llygad llaith,
 I sylwi 'n graffus eilwaith]
 Ar wyneb y truanwr,
 A'r gwaed oddiar ruddiau'r gwr.
 Pan sychai, adwaenai 'r dyn,
 Hwn ydoedd ei mwyn Edwyn!
 Galwodd, hi alwodd eilwaith,
 O lef serch, wylofus iaith—

" O ! f'Edwyn !—ai Edwyn wyd ?
 F' Edwyn anwylaf ydwyd !
 O ! Edwya, dy Fair ydwyf,
 Clyw hyn ! dy Fair, Edwyn, wyl !
 Dywed air wrth dy Fair fad,
 Yn fy nghur, O ! fy nghariad !"
 Edwyn oedd yn ymadael,
 I Mair nid oedd gair i'w gael ;
 Hi graffai, tybiai weld dŵr
 Ei lygad yn ail agor,
 A phelydriad cariad eu
 Yno 'n anwyl enynnu :
 Yn ingoedd dyfnion angau,
 Tŷn pur hwn eto'n parhau
 Yn ei rym ; ond ei dreimiad,
 Farwol oedd ar ei Fair fad ;
 Pflagliad fel cyniad canwyll,
 A'i gwawr wrth ddiffodd mewn gwyl.
 Syrthiai Mair mewn llesmair llym,
 Ar y ddae'r yn oer ddirym :
 Trallod oedd ormod i'w ddal,
 A faeddai 'i chalon feddal ;
 Dyrchodd un farwol ddoles,
 Hynod gri, ochenaid gref,
 Trengodd, chedodd ar hyn
 O'i hadwyth ar ol Edwyn.
 Un fyddin gai drwm faeddiad,
 Ysig iawn o faes y gad,
 Hi a gilgai 'n ddigalon,
 Hwnt o fawr drwt y frwydr hon.
 Yr un fuddugol, yn wrol wnai arwain
 Ar ei lliwiedig fanerau llydain,
 Arwydd gorfoledd a mawredd mirain,
 Mewn uchel afiaeth a mynych lefain ;

NWYD Y MESSCH.

Ūr cerffun gan W. Goscombe John, R.A.

"Gwyltio mae'r cadfeirch gwalltawg.
Waeth-waeth ant, rhuthrant y rhawg
I'r aer, dan groch weryru
Treiddiol lais trwy y ddau lu."

Mawl croch i'w Moloch milain—a seiniai,
A llawenychai pan oedd llu yn ochlain.

Haneswyr yr hen oesau—a dystiant
Am doster eu brwydrau ;
Enwau arwyr, gweithwyr gau,
Lanwant eu tudalennau.

Gwlad yr Aifft, am glod yr oedd,
Trwy foliant ei rhyfeloedd ;
Ei Pharoaid, deyrniaid dig,
Oll oeddynt yn llu addig.
Bu ereill yn fireweill sirom.
A'u llywodraeth yn llawdrom,
I ddal y byd dan dduloes,
A iau'r Aifft am lawer oes.
Assyria fu draws erwin,
A mawr bla am dymor blin.

Amryw olynwyr i Nimrod,—yn draws,
A dreisient awdurdod,
A min cledd er mynnu clod—Belus,
Semiramis, a Ninus, fu'n hynod.

Wedi hyn, coda' hynod—enbydus
Bedwar o :wystfilod ;
Pedwar mwy 'u bâr yn bod—am rwygaw,
Tynnu, a drylliaw y byd tan drallod.

Caldea yn gynta' gaid,
Llew anian oedd ei llonnaid ;
A'r ail, fel arth yr olwg,
Sef Persia, gwaetha' ei gwg :
Y trydydd, Groeg, fu'n troedio,
Arwa 'i drych, fel lleopard, dro-
Yn ola', d'ai i oleu dydd,
Y du arwach bedwerydd ;

Rhufain, a'i gallu rhyfedd,
 Dig iawn, ac ofnadwy 'i gwedd.
 Bwystfil hyll, un erchyll oedd,
 O lawn nwyd, creulawn yfoedd ;
 Dannedd beiyrn cedyrn, certh,
 Yn ei wguſ safu hygerth ;
 Dannedd i rwygo dynion,
 Ai i'w raib y ddaear hon.
 Rhifid ar ei ben rhyfedd
 Ddeg o gyrn addig en gwedd ;
 Cnoai a chorniai 'n dra chwyrn,
 Yn ei rwyg torrai esgyrn
 Y byd oll ; ac ni bu dyn
 Wnai arbed godai i'w erbyn.

Dyna y bwystfil anwar—am oesoedd
 Fu'n gormesu 'r ddaear ;
 A dwyn y byd yn eu bâr,
 I ofid a thrwm afar.

Nebuchodonosor fu rychor uchel
 Ei ddawn i rifo myrddiynau i ryfel ;
 Hwn ni adewai y byd yn dawel,
 Dodai hawb o dan awdurdod Babel ;
 I'w ogoniant wag anel—cenhedloedd,
 A theyrnasoedd a fathrai 'n isel.
 Cyrus, a Darius, wŷr croes a dewrion,
 A rhyw lu hetyd o'u hagr olafion ;
 Lledu galanas, lliidiog elynion,
 A gwaec, a dinistr wnaent yn mysg dynion ;
 Eu rheolaeth fu greulon—ar wledydd,
 A thrwm oer dywydd, orthrymwyr duon.

Yna y Bwch godai 'i ben
 Lliidiog, flewog, aflawen :
 Bwch Groeg, y bachog rwygydd,
 Un o'i fath, ni fu, ni fydd ;

A chorniai â thri chernawd,
 Rhoes hyd lwch Hwrdd Persia dlawd.
 Trystiodd y ddaear trosti,
 Rhoddai waed i'w rhuddo hi ;
 O flaen ei ddyfal wyneb
 Ef yn wir, ni safai neb :
 Yn y gad corniai gedyrn,
 Rhedai gwaed ar hyd ei gyrn ;
 Y byd crwn hwn, ef yn hawdd,
 Yn ei wanc, a draffyncawdd ;
 Dyheu 'roedd am fyd arall,
 Awyddu cael llyncu 'r llall :
 Ni bu son am neb is ser
 Undyn fel Alesander.

Ei olynwyr yn fileinion—
 Hwyr, fel geirwon ryfelgarwyr,
 Fu'n ormeswyr, treiswyr trawsion,
 Oesau mawrion, gas ymyrwyr,
 Codi hirion gadau blinon,
 Taenu gwaeon, tân, a gwewyr,
 Difa dynion, amlhau gweddwon,
 Dwyn yn gaethion lwydion wladwyr.
 Mwy rhyfedd fu grym Rhufain,
 Ei harwyr hi gurai y rhai'n !
 Romulus, yng ngrym ei lid,
 Wnai ryfel a mawr ofid.

Chwech ereill chwai a chwerwon,—a hanner

O honi 'n dwyn coron ;
 Ofnadwy fu niweidion
 Eu rhwysg ar y ddaear hon.
 Gwŷr enwog y weriniaeth,
 Fu er hyn wedyn yn waeth :
 Eryr gludai y gwŷr gau
 Yn arwydd eu banerau ;

Gwir arwydd o'u hawydd hwy,
 A'u llid anniwalladwy.
 Tros Ewrob, eu traws cryr,
 Ar wib aeth mewn amser byrr ;
 Ag ewinedd cigweiniawl,
 E dynnai hon dan ei hawl.
 I dir Asia ai drosodd,
 Hwn a'i dew aden a dodd ;
 Ac i Afrig mewn cyffro,
 Yn ei ddig, ebedodd o.

Yn eu certh gynnen a'r Carthaginiaid,
 Ymladdent, rhwygent, fal enbyd ddreigiaid ;
 Codai creulon cirwon flin flaenoriaid,
 I gyd o'u bonedd, sawrion gadbeniaid ;
 Enwi'r oll yma ni raid—a diles,
 Agor ail hanes rhai fu'n greuloniaid.

Profid yn mysg y prifion,
 Regulus frydus ei fron ;
 A Scipio eto fu'n atal—rhwygwaiith,
 Curai i anobaith y cawr Hannibal.

Sylla, a Marius, eilwaith,
 Yn y byd wnaent waedlyd waith.
 Pompey chwai pwy wmpach oedd ?
 Mawr ei fawl am ryfeloedd.
 Y mwyaf oll am ei fâr
 Afachusol, fu Chaisar ;
 Hwn i'w nwyd greulon ei nerth,
 A dybiai gael gwneyd aberth
 O'r byd oll, heb arbed un—wladwriaeth,
 Ei llwyr alaeth ar allor ei cilun.
 Ymladdodd, frad ofnadwy,
 Hanner cant, meddant, a mwy,
 O gadau tost ; a'i fost fu,
 A'i fyddin iddo faeddu

Pob gelyn—gwnai pawb gilio

Rhag gwg ei ddu olwg o :

Ei lid trwy'r ddaear lydan,
A gerddodd, maeddodd bob man.
Hwn yn flaenaf gyntaf gŵr,
Drafaelïai 'n gadryfelwr
I Frydain, i'w hafrado,
Cyda'i arfog lidiog lu ;
A dwyn henwlad ein tadau
Wnai 'n gaeth dan Rufeinig iau.

Un didosturi—do, diystyrrodd
Haeddiannau dynol, hedd ni adwaenodd ;
I drist angen y darostyngodd
Wledydd lawer o nifer, anafodd ;
I dylodi dyludodd—fyrddiynau,
A dirif fywydau o'n daear fedodd.

Ar ei ol ef, ymerawdwyr lu—godent,
I gadarn lywyddu ;
A rhyw ōlain ryfela,
Am hîr faith dymhor a fu.

Y Scythiaid, a'r Parthiaid pell,
Saraceniaid yn haid hyll,
A'r Tyrciaid diriaid eu dull,
Fu ryfelgar, anwar oll.

Ond eilwaith, mwy fu duloes
A grym Rhyfeloedd y Groes,
O blaidd offeiriaid gan ffydd,
A hagr ofer goelgrefydd :
Mynach dig, dledig ei dôn,
A daniaf nwydan dynion ;
Ewrob, yn swm ei araeth,
Oll i gyd, gorffwyllog aeth.

I Asia aent, wallgof seintiau—'n orwyllt,
 Aneiri' fyrddiynau ;
 Fal addig egron fleiddiau—creulonwedd,
 Nwydau celanedd lond eu calonnau.

Enw Iesu wanasant—a'u seintiau
 'I groes santaidd gablasant,
 Pan yn gas yr honasant—wneyd anrhaith
 Hyll y rhyfelwaith oll er ei foliant.

A'i dwyll, y pab a'u dallai—
 Addaw nef i'w fleiddiau wnai,
 O dygent, lu mældigaidd—Ganan dir
 O ddwyllaw enwir yr anffyddloniaid.

I lwyddaw rhyfel addig—rhoi dyfais
 Ryw dafod nodedig ;
 Iaith a dawn i draethu dig,
 Yn ei enau gwenwynig.

Pylor i luchio pelau—o foliau
 Ufelawg gyflegrau ;
 Ar ddynion yn fyrddiynau—gyrr y tân
 Ei ddir allan i'w gwneyd yn ddrylliau.

Oer ryngiad gwddf yr angau,—rhu anwar
 Brenin dychryniadau ;
 A bwria hwn i barhau,
 Fawr lwythog farwolaethau.

O ! 'r wedd anaale ai ar ddynoliaeth,
 I ddiolfrydu ei hun i ddifrodaeth !
 Rhoi 'i holl synwyr ar hyll wasanaeth
 Ei mawr elyn, sef angel marwolaeth.
 O ! wele ! dygai i'w alwedigaeth
 Erwin niweidiol rym ei dirnadaeth,
 I greu trueni, gweli, ac alaeth,
 Iddi ei hunan yn ddiwahaniaeth ;

Hi ddodai gelfydddydaeth—i lunio
Ei harfau i lwyddo rhyfelyddiaeth.

Nid dieuog fuost ti, O Awen !
Weithiau o ganu i chwythu y gynnen ;
Ei fawr nyddaiſt i ryfel anaddien,
A rhedai yn ebrwydd ei fri dan wybren.
Llawer 'rol Homer, fardd hen—fu'n canu,
Yn wir, gan fagu dialgar genfigen.

Amryw ddynton mawr o ddoniau,—oeddynt
Drwy'r diweddar oesau,
A'u bryd ar ennyn bradau—rhyfeloedd,
A hynny ydoedd yn tanio 'u nwydan.

Napoleon, con ŵr,
Hwnnw fu'r pennaf arwr :
I ryfel, prif angel oedd,
A rhuswr mwya'r oesoedd.
Lloriodd holl allu Ewrawb,
Mynnai warrau pennau pawb ;
Dymchwelodd, lluchiodd i'r llaid,
A dyrnodd ei holl deyrniaid.
A garw fraw ger ei fron,
Crynnent fel deiliach crinion :
Torri i lawr yn Waterlw,
Oedd hanes diwedd hwnnw.

Ninnau sydd yn y deyrnas hon—ar ol
Yr helynt echryslon,
Ar lethu dan orlwythion—trwm echrya,
Dyledion crys i dloedi 'n hwyrlon.

O ryfel ! angel ingoedd,
Dy fyw lid, difaol oedd ;
Pob melliith yn dryblith drom,
Ddig ornest, ddygi arnom.

Un anhosturiol, Ha ! ni ystyrri
 Boenau trueniaid ban y'u tryweni ;
 Dagrau heilltion y gweddwon a'u gweiddi,
 Yn dremwgus, tydi a'u dirmygu :
 Amddifaid gwirion, taerion, watweri,
 Y rhai anwyl, gwnait ladd eu rhieni :
 A'th hyddewr galon ni thawdd er gweli
 Poenau henaint dan eu penwyni.
 Pwyl fabanod—ai rhagod, rhwygi
 Y beichiogion, a'u loesion ni lysi ;
 Trwy anian hau trueni—wnai 'mhob modd,
 A garw yw adrodd dy ddig wrhydri.

Dy hyfrydwech erioed yw difrodi
 Bywydau dynol, gwac 'r byd o d'eni,
 Wyl dad 'i ofid, ei waed o hyd yfi,
 A thoi ei wledydd a wnei 'i thylodi ;
 Dinasoedd yn dân ysi,—teuluoedd
 Wnei heb aneddoedd na neb i'w noddi.
 Dygi y newyn wedyn a nodau,
 Hynt annedwydd pob haint a niweidiau ;
 A thaei wewyr a phoethion wacau,
 A chas anadl dy afachus enau ;
 Gan agor y llifdôrau—a dwyn dig
 Yn ddiluw addig o ddialeddau.

III.

Adfywia, cyfod f'awen,
 Dwyre 'nawr hyd awyr nen ;
 Ymencinia 'm mun anwyl,
 Yna rho'th delyn ar hwyl.
 Gwlych dy ddestlus wefus wan
 Yn hen wlyboedd gwin Liban :

CURD'R CLEDYFFAU'N SYCHAU,
"Fe'i cura oes a yn swch, gywraio ei gwasanaethgarwch."

Yf o ddwif arafaidd iach
 Siloa, nid oes loewach :
 Yfa, anghofia ofid
 Rhyfeloedd, lloedd, a'u llid ;
 Gwybydd 'r a'r gaca' heibiau,
 Haf tawel, gan ddychwel ddaw.
 Ha ! ha ! daw, daw o'r diwedd,
 Anwyl haf efengyl hedd.

Hoff ydoedd gan broffwydi'—yn eu dydd,
 O fryn Daw drwy'r llenni,
 Weld gwawrddydd ei hafddydd hi,
 O'r dwyrain draw ar dorri.

Y dydd a ganfu Dafydd yn dyfod,
 Yn derfyn camwedd, i drefnu cymod ;
 I Dduw o'i ras ail greu 'r ddaear isod,
 A'i heddychu gyda'r nefoedd uchod ;
 I gu adfer y byd oll i gyfod,
 Ac i'w rwymo dan gyfeillgar amod :
 I dynnu beichiau duon ei bechod
 Oddi arno, a dryllo ieuau ei drallod :
 Awen Dafydd yn fwyn iawn ei delod,
 Yn gu o'i holl ingder gai ollyngdod ;
 Ei lon a difyr delyn a'i dafod,
 A hwylus seinient yn felus hynod ;
 Gan arddatgan glân glod—y dydd bo i waith,
 Rhyfeloedd hirfaith, ymrafael ddarfod.

Ei gân ef i Selef sydd,
 Na welir un o'i heilydd :
 Cân yw hon ar y pwnc hed^d,
 Iesu hael yw ei sylwedd ;
 Teyrnasiad tirion Iesu,
 Yma gawn yn y salm gu,
 'N dwyn cysur pur i bob pau,

A mwyn hedd o'r mynyddau ;
 Rhyfedd gyfawnder hefyd
 O'r bryniau, hwythau, o hyd ;
 A gwllith o fendith yn fan
 A ollwng y nen allan.
 Dynion pob gwlad a dinas,
 Ar lwydd fel y ddacar las ;
 Tyfant, blodeuant hefyd,
 Firwythant, amllant o hyd.
 Ei radau, fwyn Waredydd,
 O fôr i fôr, yn fawr fydd.

Cweryd y truan gwirion—o'i rwymau,
 Tyrr ymaith y creulon :
 Tery Iesu y trawsion,
 A rhydd fraw trwy eu gwrd dfron.

Llywodraeth teyrniaid llawdrom,
 Pob iau bleth a'r dreth fawr drom
 Ddiddyma, ddileu 'n lân,
 Na ellir o hyn allan,
 I eslaw nag ail osod
 Un o rhai'n o dan y rhod.
 Ei enw 'n fawr iawn a fydd,
 Rhed ei glod 'r hyd y gwledydd ;
 Ei glod fydd yn dreigladydd
 Oesau fyrdd, ac erys fwy :
 Ys erys tra fo seren,
 A haul yn wir ar ael nen :
 Yna hedd fydd mewn mwynhâd
 Tra y dyrch llewyrch llesad,
 Ar y byl, a thra y b'o
 Hon ar hyd nen yn rhodio.

Canai Esala gynnes ei awen,
 Oroian heddwch, a'i riniau addien :

O gyff llesc, wele y wialen,
 Un iraidd delaid yn werdd ei deilen :
 O wreiddyn Dafydd y llywydd llawen,
 A ddaw i wir arwedd hedd i'r ddaearen :
 A gwelai yma y nefol golomen,
 Arno 'n 'hedeg a'i thirion wen aden ;
 Yn dragywydd bydd yn ben—a phob pau,
 A ddaw yn fiodau heirddion fel Eden.
 Cu anadla ar y cenhedloedd,
 A hwy a wnan' yfed anian y neloedd ;
 'R anwir lewysa, trenga trwy ingoedd,
 Yn sawyr anadl iachus ei rinoedd :
 Tirion esyd ei farn rhwng teyrnasoedd,
 Tery falais, distawa ryfeloedd !
 A holl gloddyfau, tariannau trinoedd,
 A yrrant, torrnt yn eirf trin tiroedd :
 A deillaid pob ardaloedd—gant heddwch,
 A llynyddwch drwy 'u holl aneduoedd.

Y llew anwar ddaw 'n llynydd,
 Gwair a bawr, a gwâr y bydd :
 Tan yr iau cyd-dynnu â'r ych,
 Wna o'i fodd, yn ufeddwych :
 Bachgen bychan egwan a
 Ar ei fwng, a chrafanga ;
 A llyfa y llew ufydd
 Ei law fach, heddychol fydd.
 Yr arth a'r fuwch heb guwchiaw,
 Orweddant drwyn wrth drwyn draw
 Ar y ddol, a phawr y ddwy
 Irwellt, heb angen acrwy ;
 Llydnod y ddwy hwy a ant
 Hyd y bryncyn, cydbranciant :
 Y blaidd dig yn ddiddig ddaw
 Yn dra hygar i drigaw,

Efo'r oen, heb chwerw fryd,
 Rhyfedd y chwery hetyd.
 A'r llewpard brych ei wrychyn
 Ar y maes, a chwery â'r myn :
 Ar dwil yr asb, er ei dig,
 A'i hen anian wenwynig,
 Bachgen llon y fron heb frad
 A chwery heb och irad :
 A chwery un bach arall,
 Yn ddifraw ger llaw y llall,
 Efo'i law'n ddiolaf iawn,
 Ar wâl y wiber greulawn ;
 Hon o'i ffau estyn ei phen,
 Ni fratha'r wiber frithwen
 Y bach, ei groesawn bydd,
 Ar ei lin yn bur lonydd.

Daw adgas drigias dreigiau,—dir anial
 Dan driniaeth, dwg ffurwythau :
 Wele hwn ar ol ei hau,
 Dry wedyn yn dir ydau.

Todda'r mynyddau, bryniau wybrennol
 Wneir yn wastad-dir, frodir hyfrydol :
 I'w pwynt e lenwir pantau olynol,
 Hefyd unionir yr hollfyd anianol :
 Y byd wregysir, dygir yn gymdogol,
 Heb ball hefyd, genhedloedd pellatol :
 Ac wele dygir goleu diwygiol
 Trwy rym arfeddyd celfyddyd fuddiol ;
 E gerdd yr agerdd rwygol—trwy bob man,
 Daw'n ddian allan fydd newydd hollol.

Hen ddreigiau mwy ni ddrygant,
 Tuoddu 'n wir at hedd wnant :
 E dawdd nerth annedwydd nod,
 Hyll falais y gwyllfïlod.

Awdl Heddwch. 101

Mewn llwydd ar fynydd dedwydd y Dwdod,
 Hynawes eu helfen gwant en preswylfod ;
 Ní ddaŵ du ragfarn mwy i'w hedd driglod,
 Na llaw camwedd i fallu eu cymod :
 Enw glân yr Ion a'i glod—ddyrchefir,
 A'i fawl a seinir yn felus hynod.

Gwawr deg y waredigaeth,
 Yn nwyrair nef torri wnaeth :
 Y'nghyflawnder ameer Ion,
 Ei ddiidwyll addewidion,
 Cyflawnwyd, gwiriwyd heb goll,
 Eu dygid i ben digoll.
 Yn ol y broffwydoliaeth,
 Mab Duw'n ddyn y'mhob dawn ddaeth ;
 I'n dwyn ni a Duw yn ol,
 I gu heddwch tragwyddol.

I ddwyn yn un ddynion anwar,—difa
 Pob dyfais ryfelgar ;
 Newid tuedd plant daear—
 Hedd i fyf trwy ladd ei fâr.

Oen Duw, pan y ganed ef,
 Llawnodd yr holl wiwnef.

Llu y nefolion llawenaf wylent,
 Yn niferoedd i Beth'lem cyfeirient,
 Y bore 'i genid ; a hwy a bŵr ganent,
 I'w Hosanna'r wybrennau a seinient :
 Banerau heddwch uwch ben a roddent ;
 Yn chwa yr awel fwyn y chwareuent :
 Cerubiaid Eden wen a ymunent,
 Yn yr alaw gyda'u brodyr cilient ;
 Eu lliidiog gleddyf tanllyd a gladdent,
 Oll yn y wain am byth, a llon wenent ;

Oddi ar helyg y nefoedd yr hwyliant
 Eu hen delynau a'u tannau dylanwent :
 Wyneb eu Duw adwaenent—a'i arddel,
 Yn ei wael bresob, i'w ganmol brysient.

Uwch Beth'lem eu hanthem hwy,

Ga fod yn fyth gofiadwy :—

"Gogoniant i Naf, trwy'r goruchafion,

Ceidwad a anwyd er codi dynion :

E gaed y Dyddiwr, Heddychwyr ddichon

Roddi 'i law anwyl ar Ddeu a'i elynion :

O wele ! i ddaearollion—hedd a rhad,

O dyna gariad Duw dan ei goron."

Cyhoeddai T'wysog heddwch,

I dlodion llymion y llwch,

Ewyllys Duw er lles dyn,

A'i waredu, wir adyn ;

A dwyn y byd hwn o'i boen,

I gyrraedd hedd a gorhoen.

Un dydd ar y mynydd mad,

Agorai'r dwyfol gariad :

E ddifynnai 'r ddeddf union,

A glân hedd o galon hon

A ffrydiodd, deilliodd allan,

Heb gynnwri, heb dwrf, heb dân ;

Na chur taranau a chorwynt,

Seiniau geid ar Sinai gynt :

Pan roid hon, ddeddf gyfionat,

Yno i ni o enau Naf.

Rhoi i lawr y rheol curaid

Bur i ni, ar Tabor wnaed ;

Dyled pob un i dalu,

Yn ffyddlon o galon gu ;

I'w glydd beunydd heb ball,

Y goreu i hwn ac arall :

Awdl Heddwch. 103

Y naill un i wneyd i'r llall—y pethau
 Olygai 'n oreu i gael gan arall.
 Yn ei daith berffaith drwy'r byd,
 Ei ddifeis hardd fywyd,
 Fu 'n ol y rheol bur hon,
 O'i ddaioni i ddynion.

Yn ei ing pan y trengodd,—am hedd a
 Maddeuant y llefodd ;
 Dig y ne', efe o'i fodd,
 Yn ei weddi anhuddodd.

Ac ef wed'yn pan cyfododd,—yn fyw
 O'i fodd, ail gyhoeddodd
 Hedd i fyd yn rhydd o'i fodd,—heb wrtheb,
 A'i anwyl wnech yn hael a wenodd.

A chyn iddo esgyn i
 Lawenydd gwlad golcuni,
 Ordeinlodd wyr, doniodd o
 Ei weision heb betruso,
 Yn genhadau i hau hedd,
 I fynwes byd cyfannedd ;
 Ac fel hyn y teg Flaenawr,
 Ai adref i nef yn awr ;
 I ciriol tros farwol fyd,
 Hyd foreu y ca'i adferyd,
 O'i dra anial drueni,
 I uchel fraint heddychol fri.
 Wedi mawrion dymhorau
 O ddu gur rhyfeloedd gau ;
 I'r maes aeth gwir rymus wyr,
 Yn ffiniog ysgrifenwyr,
 Ar ryfel, i'w arafu,
 A'i wrthod ef a'i warth du.

Hoff enw, Wicliff uniawn ;
 Erasmus, ddestlus ei ddawn.
 Yn eu dydd, hynod oeddynt,
 Sai eu gwaith o'r oesau gynt ;
 Dau enw a gydunir,
 Ar lechres hanes yn hir.

Cawri enwog fu'r Crynwyr,—hwy oeddynt
 I heddwch yn bleidwyr ;
 Ni roent chwaith, ddiwenaith wyr,
 Air o fawl i ryfelwyr.

Daliai 'r Morafaid eilwaith,
 Fel un rhag rhyfel a'i waith ;
 A dwyn y byd trymlyd trwch,
 Dan nodded aden heddwch.
 E dery pleidiau ereill
 Yn awr eu llaw 'n help i'r Heill ;
 Ac i fyny 'n gyfanwedd
 E fyn y rhai 'n faner hedd.
 Iesu cu, Tywysog hedd,
 Diarswyd gwyd i'w orsedd ;
 Ei farch gwyn a ferchyg ef,
 A heddwch o bob haddef
 A daena, rhed dawn ei ras,
 Herddir y byd a'i urddas ;
 Ac o'i olwg y cilia
 Yr un coch, ac i dranc â.

Yn ol siriol arwyddion 'r amserau,
 Ni a allwn ddeall nad pell yn ddiau
 Ydyw y dydd y derfydd ei dyrfaeu,
 A sychir creulon olson ei ddialau :
 Mae y doeth ddewisol gymdeithasau
 Yn firwyno 'i affan froen a'i weflau ;
 At genedloedd y bobloedd mae Beibiau
 Acw 'n hedeg, a hwythau 'r cenhadau :

Ellyllon giliant, ffoant i'w ffauau,
 A chywilyddir twyll a chelwyddau.
 Cymdeithas Heddwch ! gwylwch ei golau,
 O ! chwi herodron a gerwch wrhydrau,
 I fferdd, O ! rhedwch, o ffordd ei rhodau,
 Brysiwch ! neu, wyrwch dan ei banerau :
 Addysg ei chynhadloeddau—'mhen gronyn,
 A dry yn derfyn ar driniad arfau.
 Dyna'i gwroniaid a dawngar riniau,
 Yn traethu nerthol ethol ddarlithiau ;
 Elihu Burrit a'i hylaw beiriau,
 Saetha wreichion o'i ei ion a'i enau ;
 Gwreichion olemant, lanwant galonau,
 A gwir wres teimlad o gariad gorau ;
 Efo'r antur mae Cobden fawr yntau,
 Gyda ei enwog foesol gadwynau ;
 Daw Bright a Burnet, barota 'u barnau,
 A Harri Rhisiart, 'n arwyr i'w rhesau :
 Ac o'r Cyfandir adwaenir doniau
 Yn seinio wed'yn yr un syniadau :
 Wele o hyd amlhau—mae heb luddiant,
 Y llu ymunant dan ei llumanau.

Daw rhianod a rhinwedd
 Eu dawn hoff, i daenu bedd ;
 Mwy ni fydd menyw a fawl,
 Neu a gâr filwr gwrawl ;
 Y wisg goch a yn ga- gan
 Enaid holl ferched an'an.

A'r Arddangosiad, ymweliad miloedd,
 Eleni noddid i'n tawel aneddoedd,
 Sy'n sail i'r hyder y daw amseroedd
 Diwedd ar filain dywydd rhyfeloedd ;
 Sain y gynhadliad swynai genedloedd,
 O bob parthau, llwythan'r holl ieithoedd,

Yn fywiog lawn dyrfaoedd,—a ddaethant,
Heb wrthluddiant i'n mawrion borthladdoedd.

Un brad yn dodwy 'n eu bryd nid ydoedd,
Neu yn eu dwylaw eiri trin dialoedd ;
Yma hynawson caent bawb â'u mynwesoedd
I'w croesawi a'u gweini â gwinoedd ;
Y' mhalas hyfryd y celfydddydoedd,
Yn heirdd a llawen y cwrddai y lluoedd :
Yno heb lid y bobl oedd—yn gymysg,
A hwy gaent addysg yn ei gynteddoedd.

Wedi gwelod a byw gyda'u gilydd
Dro yn awyr y Palas Gwydr newydd,
Hwy oll a unid er eu llawenydd,
Yn llawn a didwyll gyfeillion dedwydd,
Heibio rhodient at un o'i barwydydd,
I syllu 'n llawen ar len arlunydd,
A roi wych eilun yn gynhrychiolydd,
Ardeb da wyneb hedd a dywenydd ;
Yfed ei ysbryd ufydd—eu gwelid,
Hwy yno lenwid o'i anian lonydd.

Dysgai y byd dasg heb wg,
Yn y palas gwymmp olwg ;
Ffoledd rhyfel a welai,
A'i ddu nwyd fficiddio wnai ;
Gwir olwg gai ar waeledd,
Gwarth hwn a rhagoriaeth hedd.

Y Wasg hithau wisg weithion—ei nerth,
A gwna wyrthiau mawrion ;
Hi ryda'r egr gyflegron,
A rhydd daw ar eu gwrdd don.
Rhodder i hon ei rhyddid,
Hi a ladd ryfel a'i lid ;

Y fagnel a'i chryf egni,
 O'i sedd hell ddiswydda hi.
 Daw'r awen o'i dirywiad,
 Cana 'i mel acennau mad ;
 Heddwch a chariad haeddawl,
 O hyd mwy fydd nod ei mawl.
 Neshaed yr holl deyrnas hon,
 Ie, Ewrob, yr awrhon ;
 I gael trem a gwelod drych,
 Ewybr wawr, bore eurwych,
 A ddwed ei bod yn dyddhau
 Ar fyd y cynhyrfaeau :
 Heddyw mae Araalydd Mon,
 Yn arwedd ein llenorion ;
 I'n hysglod Eisteddfod hon
 Y daw'r diarswyd wron ;

Etyb i'w glod heb ei gledd,—mwyn heb lid,
 Myn bleiduo tangnefedd ;
 A daw y' nglod angel hedd—i noddi
 A choroni heddwch a rhanwedd.

A llaw'r gŵr fu 'n llywio'r gad
 Yn nydd ei ogoneddiad,
 Obrwya fab yr awen,
 Y bardd a fernir yn ben ;
 A difyr ddyd i fardd hedd
 Wyrdd lawryf urddol irwedd.

Fe ddygir i'r gof ddigon—o orchwyl,
 Erchir ei forthwyllion,
 Er rhwydd ddarparu'r awr hon,
 Eirf ar waith maith amaethon.

Cludir cadarfau cledion—i'w efail,
 Atrifed bentyrion ;

Profant eu haeddiant yn hon,
Dan driniaeth dyn du'r einion.

Chwythu'i dân, dan chwibanu
Ei fyw don, wna y gof du ;
Un llaw fegina, a'r llall
Faluria'r glo fel arall :
Wedi trefnu taclu'r tân,
Ar bwynt allor ei bentan,
Yn hyl mewn hen gleddyf glas,
Luniai lawer galanas,
Gafaela y gof eilwaith,
Chwery ág ef cyn dechren 'r gwaith
Rhed ei fawd ar hyd ei fin,
Dewrfodd i brofi'r durfin ;
Ffugia 'r gŵr yn filwr fod,
Nen yn hen gadben hynod :
Areithia, bygythia'n gas
I'w eynion alanas ;
Yna try, tery e'n y tân,
A chwyth yn gryfach weithian ;
A gwreichion fflamgochion gant
Drwy dorchau mŵg draw dyrchant ;
E dynn allan o dân dig
Ei fwrn, dan ffrío 'n ffyrnig,
Yr hen gledd mawr iawn ei glod,
Yn y maes mewn ymosod ;
A dwg ef yr adeg hon
Yn wynias ar ei einion :
Ac mewn hwyl â'r morthwyl mawr,
Esgud, â nerth grymusgawr,
Fe'i cura nes a yn swch,
Gywrain ei gwas'naethgarwch,
I aru 'r ddaear iraidd,
A thy' o hon wenith a haidd !

Hen ddaw rhyfel a ddiarddelir,
 Hwnnw, ddu eilun, mwy ni addolir :
 Temlau 'i ogoniant gau a geuir,
 Allorau 'i lawredd i'r llawr a fwrir ;
 A gwaed had dynol i geudod enwir
 Ei drachwant yn borthiant ni aberthir :
 Ei enw a'i nwydau a'i anian wedir,
 Mawl a chân swynawl Moloch ni seinir.
 Heddwch ! wi, heddwch ! cyn hir—o'r diwedd
 A gwir rinwedd drwy'r byd a goronir.

Ei faner esyd ar fannau Rwssia,
 Heb ofni golwg cilwg Nicola :
 Ei ddeiliaid caethion yn rhyddion rhodda,
 A nerth y daerwylt hen arth a dorra :
 Ei rasau barant wên ar Siberia ;
 A rhoi cysur wna i Circassia :
 Daw hwn a Pholand, diau ni flaia,
 I wiwrydd elfen o'i hir hir ddalfa :
 Ei wir addysg waciddia—'r Cossaciaid,
 Ie, a'r Sgythiaid a cres goetha.

Nwyd ormesol ddinistriol hen Awstria,
 A'i llid hyddeifiol tanllyd a ddofa ;
 Rhed ei fendithion dilynion llawna,
 Yn lli i'w mynweu, lleinw Almaenia,
 Ei hoen a gyrraedd i hen Hungaria,
 Bro y gwroniaid a ewybr gorona :
 Medi o'i llrwyth a ga tylwyth Italia,
 A'i fwyn lewych Rhufain a olen a :
 Gweryd gaethion iselion Sisilia,
 Fu'n hir dan waedlyd iau enbyd Bomba :
 Cu esponir i Ffrainc a Hispacia,
 Ei anwyl addysg, a hi yno lwydda :

Trwy Dwrci lydan i anian a una
 Y boblogaeth—iddo pawb a blyga :
 Ei wersi drwy Athen, a'i ras a draetha,
 A hen wlad Awen a ail flodeua :
 Prydain o dan ei adain a neidia,
 Diogel o olwg pob drwg hi driga :
 Iwerddon druenus wallus a wella,
 A hon o dan ei goron flagura :
 Ei nawdd a goledd fynyddau Gwalia,
 A'i hawen gynne- hi iddo gana !
 Heddwch ! wi heddwch ! ha, ha !—mwyn hcf
 A hon yw'r hypynt seinia Ewropa ! [ynt :

Ei fwynder esyd gyfandir Asia
 Yn wir baradwys, ei dir a brioda ;
 O'i holl ardaloedd yn llwyr y deola
 Bob achosion o greulon gweryla,
 A thir Emanuel ail ymwela,
 A hwnnw elwir yn ardal Beula :
 Ei anian durteraidd leinw Dartaria ;
 Arabia Ddedwydd yn ddedwydd ddoga
 China, 'r wlad nefol, a wir neola,
 Dan ei winwydden daw hon i anedda ;
 Ac mwy ni chlywir ar randir India,
 Swm ymrafaelion, son am ryfela :
 Heddwch ! wi, heddwch ! ha, ha !—yr awr hon
 A lleisiau ceinion holl Asia cana.

Ysbryd Afrig addig a ddyhudda,
 Hen lawruddion hon a larciddia :
 Llwynwyr duon, clynyon creulona,
 Oedd megys llewod neu deigrod egra,
 Anian nwydwyllt y rhain a newidia,
 Mor fwyn ddiniwaid a'r defaid dafa.

Ei ddawn a'i rad i bob gwlad gluda,
 Ar ei hynysodd hefyd teyrnasa;
 Heddwch ! wi, heddwch ! ha, ha !—fydd hyd
 Yn effro acen dwg hen Affrica. [nen,

Dan ei gysgod, Amerig a driga,
 Yn wâr ei hanian, diolal yr hunia;
 Trosti ei faner dyner a daena,
 Ei aden addfwyn ry i Indiaid noddfa;
 Y drefn gaethwasaidd ffaidd a floa,
 O bresnoldeb ei wyneb yna;
 A'r caethwas truan a lawen gana,
 A'i holl ingoedd dros goi olynfa.
 Ei loew afon drwy'r cyfandir lifa,
 Ei ras dyrr cilwaith dros dir Awstralia;
 Heddwch ! wi, heddwch ! ha, ha !—o'r hen fyd,
 A'r newydd hefyd o hyd cheda !

Ei fwyn lywodraeth ef a helaetha
 Dros yr holl foroedd, a'u lloedd llywia;
 Uwch y dyfnder, ei faner anfona,
 A chysgod hon yn y donn dywynna;
 E dderlydd dynion geirwon Algeria,
 A'u hofer duedd i herw fordwya;
 A'r tasmach gaeth, a aeth o dan eitha
 Gwarth i'w hadwaen, pawb a'i gwrthoda;
 Uwch yr eigion mwyach ni chroga,
 I boen rhyw filoedd, baner rhyfela;
 Heddwch ! wi, heddwch ! ha, ha !—yn un
 O'r tir a'r moroedd hyd nesoedd nosia. [floedd
 Heddwch ! wi, heddwch ! ha, ha !—eto'n ol,
 I lon fyd swynol y nef adscinia !

Iesu mawr deyrnasa mwy,
 Waredydd clodforadwy;

Nofia 'r byd mewn hyfryd hedd,
 Yn afon ei dangnefedd ;
 Duw a dyn, yn rhwymyn rhad,
 Ei ragorol fawr gariad
 Wneir yn un drwy rin a nerth
 Diball ei waedlyd aberth :
 Wele, daw angel a dyn
 I heddwch yn y Duwddyn !
 Hen Iddewon yn ddiau,
 Cenhedloedd, pobloedd pob pau,
 Ufuddion iddo fyddant,
 Oll yn ei hedd, llawenhânt ;
 E dodda 'u hysbryd addig,
 Ei waed Ef a ladd eu dig :
 Nef a daear a'i carant ;
 Iddo o hyd, ufuddhant.
 Ar Ei orsedd cistedda,
 A bri hon hyd byth barha ;
 Rhyfel maith, a'i waith yn wir,
 A'i ing hefyd, anghofir ;
 Ni fydd drwy 'r byd ynfyd ŵr,
 Mwy i'w weled y'ngwisg milwr.
 Yna hedd fydd mewn mwynhad,
 Tra y dyrch llewyrch lleuad
 Ar y byd, a thra y b'o
 Hon ar hyd nen yn rhodio.

CYFRES Y FİL.

Y mae y cyfrolau canlynol wedi eu cyhoeddi:

Cyfrol 1901.

DAFYDD AP GWILYM.

Cyfrolau 1902.

GORONWY OWEN, Cyf. I.
GORONWY OWEN, Cyf. II.
CBIRIOG.
HUW MORUS.

Cyfrolau 1903.

BEIRDD Y BERWYN.
AP VYCHAN.
ISLWYN.

Cyfrolau 1904.

OWEN GRUFFYDD.
ROBERT OWEN.
EDWARD MORUS.

Cyfrolau 1905.

JOHN THOMAS.
GLAN Y GORS.
GWILYM MARLES.
ANN GRIFFITHS.

Cyfrolau 1906.

EBEN FARDD.
SAMUEL ROBERTS (S.R.).
DEWI WYN.

Cyfrol 1907.

JOSHUA THOMAS.
Yn unffurf.
GEIRIADUR CYMRAEG.

Cyfrolau 1908.

IEUAN GLAN GEIRIONYDD
FICER PRICHARD.

Cyfrolau 1909.

ALUN.
TWM O'R NANT, Cyf. I.

Cyfrolau 1910.

TWM O'R NANT, Cyf. II.
YR HWIAN GERDDI.

Cyfrol 1911.

GWILYM HIRAETHOG.

Ereill i ddilyn.

Pris 1/6 yr un; 1/3 i danysgrifwyr.
I'w cael oddiwrth R. E. Jones a'i Frodyr, Conwy.
Anfoser sawau tanysgrifwyr i O. M. Edwards, Llanuwchllyn, neu
i R. E. Jones a'i Frodyr, Conwy. Gellir cael yr olgyfrolau, neu
ddechreu gyda'r gyfrol hon.

